

OLIMLAR NIGOHİ

ILMIY OMMABOP JURNAL

2-SON 2026-YIL

ISSN 3060-5458

BUXORO -2026

OLIMLAR NIGOHI

ilmiy ommabop jurnal

2-son (2026-yil, fevral)

Jurnal 2025-yildan chiqa boshlagan

Buxoro -2026

OLIMLAR NIGOHI
Ilmiy ommabop jurnali
2026, №1

Jurnal 2025-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta nashr etiladi.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2025-yil 16-aprel kuni № 720096-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Fan istiqbollari MCHJ

Tahririyat manzili: Buxoro shahri Alpomish ko‘chasi, 9-uy
Elektron manzili: olimlar_nigohi.uz

TAHRIR HAY’ATI:

Bosh muharrir: Tilavov Muxtor Hasan o‘g‘li – psixologiya fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

Mas’ul kotib: Xalikova Umida Mirovna – pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIRIYAT KENGASHI A’ZOLARI

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Jo‘rayev Husniddin Oltinboyevich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Dilova Nargiza G‘aybulloyevna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Rajabov Dilshod Zaripovich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Kilichov Bayramali Ergashovich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Qahhorov Otabek Siddiqovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G‘afforovna, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent
Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Rajabov To‘xtasin Ibodovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Jalolov Ozod Isomiddinovich, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent
Nazarov Sayfulla Ibodulloyevich, texnika fanlari nomzodi, professor
Zaripov Gulmurod Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor
Saidova Maxira Rasulevna, filologiya fanlari nomzodi, professor
Teshayeva Dilfuza Rahim qizi, biologiya fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent
Xaitov Laziz Azamatovich, falsafa fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent
Zokirov Bobir Choriyevich, tarix fanlari falsafa doktori (PhD)
Sayfulloyev Oybek Olimovich, iqtisodiyot fanlari falsafa doktori (PhD)

Sharopova Feruza Qudratovna
Buxoro davlat muzeyi qo'riqxonasi bosh muxofizi

XX ASRDA O'ZBEKISTONDAGI AN'ANAVIY ZARGARLIK BUYUMLARINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya. *XX asrda O'zbekistonda shakllangan an'anaviy zargarlik buyumlari madaniy meros sifatida bugungi kunda ham ahamiyatini saqlab kelmoqda. Ular milliy o'zlikni ifodalash, estetik didni rivojlantirish va ijtimoiy qadriyatlarini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy dizaynerlar va hunarmandlar ushbu merosdan ilhom olib, yangi uslublarda ijodiy ishlanmalarni yaratmoqda.*

Kalit so'zlar: *an'anaviy zargarlik, madaniy meros, milliy o'zlik, ijodiy ilhom, hunarmandchilik.*

Аннотация. *Традиционные ювелирные изделия Узбекистана, сформированные в XX веке, до сих пор сохраняют своё значение как часть культурного наследия. Они играют важную роль в выражении национальной идентичности, развитии эстетического вкуса и сохранении социальных ценностей. Современные дизайнеры и ремесленники черпают вдохновение из этого наследия для создания новых творческих решений.*

Ключевые слова: *традиционные ювелирные изделия, культурное наследие, национальная идентичность, творческое вдохновение, ремесленничество.*

Abstract. *Traditional jewelry of Uzbekistan, developed in the twentieth century, continues to hold significance as a part of cultural heritage. They play a key role in expressing national identity, enhancing aesthetic taste, and preserving social values. Contemporary designers and artisans draw inspiration from this heritage to create new artistic innovations.*

Key words: *traditional jewelry, cultural heritage, national identity, creative inspiration, craftsmanship.*

Kirish. XX asrda O'zbekistonda shakllangan an'anaviy zargarlik buyumlari jamiyatning estetik didi va ijtimoiy qadriyatlarini mujassam etgan madaniy hodisa sifatida namoyon bo'lgan. Ushbu davrda zargarlik buyumlari nafaqat bezak vazifasini bajargan, balki oilaviy mavqe, hududiy mansublik va marosimiy ma'nolarni ifodalagan. Ustalar qo'l mehnatiga tayangan holda metall va toshlarning uyg'unligini nozik usullar bilan ochib bergan. Naqsh va shakllar avloddan avlodga o'tib, og'zaki va amaliy an'analari orqali boyigan. Zargarlik buyumlari kundalik hayotda ham, tantanali marosimlarda ham o'ziga xos ramziy kuchga ega bo'lgan. Mahalliy xomashyo va mintaqaviy uslublar buyumlarning betakror qiyofasini belgilagan. Ushbu jarayonlarda ustaning shaxsiy didi va tajribasi muhim rol o'ynagan. Natijada har bir buyum takrorlanmas badiiy asar sifatida qabul qilingan. Zargarlik an'analari hunarmandchilik maktablari orqali mustahkamlangan. Bu holat madaniy xotiraning uzluksizligini ta'minlagan.

Bugungi kunda ushbu meros zamonaviy madaniyatda o'z ahamiyatini yo'qotmagan. An'anaviy zargarlik buyumlari milliy o'zlikni anglash jarayonida muhim belgi bo'lib xizmat qilmoqda. Ular tarixiy xotirani eslatib, avlodlar orasida ma'naviy ko'priklar yaratadi. Zamonaviy dizaynerlar an'anaviy shakl va naqshlardan ilhom olib, yangi talqinlar yaratmoqda. Shu orqali qadimiy usullar hozirgi did bilan uyg'unlashmoqda. Zargarlik buyumlari madaniy tadbirlar va bayramlarda milliylikni ta'kidlash vositasiga aylanmoqda. Ularning taqilishi shaxsiy uslubni boyitadi va o'ziga xoslikni namoyon etadi. Mahalliy hunarmandlar faoliyati qo'llab-quvvatlanib, kasb davomiyligi ta'minlanmoqda. Bu jarayon iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada an'anaviy zargarlik zamonaviy hayotda faol ishtirok etmoqda.

XX asr merosi sifatida shakllangan zargarlik buyumlari bugungi kunda ilmiy va madaniy tadqiqotlar uchun muhim manba hisoblanadi. Ular orqali jamiyatning estetik qarashlari va dunyoqarashi o'rganiladi. Muzei va ko'rgazmalarda namoyish etilishi keng jamoatchilikda qiziqish uyg'otadi. Ta'lim jarayonida ushbu buyumlar amaliy san'at namunasi sifatida o'rganiladi. Bu esa yosh avlodda madaniy merosga hurmat tuyg'usini shakllantiradi. Zargarlik an'analari ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ustalar tajribasi zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilmoqda. Shu tariqa an'ana va yangilik o'rtasida muvozanat yaratiladi. Madaniy turizm ham bu buyumlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ularning qadriyat sifatidagi o'rni jamiyat ongida mustahkamlanmoqda.

Asosiy qism. XX asr O'zbek zargarligi tarixida o'ziga xos burilish davri bo'lib, an'anaviy buyumlarning shakllanishi va rivojlanishi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillar bilan chambarchas bog'liq edi. Ushbu davrda hunarmandlar metall, oltin, kumush va turli qimmatbaho toshlar bilan ishlash texnikasini mukammallashtirgan, nozik naqsh va geometrik kompozitsiyalar orqali buyumlarga o'ziga xos badiiy qiyofa bergan. Har bir buyum nafaqat shaxsiy bezak vazifasini bajargan, balki oilaning mavqeini, hududiy xususiyatlarini va diniy marosimlarga mos keladigan ramziy ma'nolarni ham ifodalagan. Zargarlik buyumlaridagi naqshlar avloddan avlodga og'zaki va amaliy an'ana orqali uzatilgan, natijada milliy o'zlik va estetik qadriyatlar mustahkamlangan. Ushbu buyumlar jamiyatda madaniy identifikatsiya vositasi sifatida xizmat qilgan va turli hududlarda ustalar o'ziga xos uslublar yaratgan. Shu tariqa XX asr zargarligi hududiy farqlarni ham ifodalagan, lekin milliy an'anani saqlab qolgan. An'anaviy zargarlikning bu davrdagi rivojlanishi zamonaviy san'at va dizaynning asosiy ilhom manbalaridan biriga aylangan. Zargarlik ustalari faoliyati mahalliy iqtisodiyotni rag'batlantirgan va hunarmandchilik kasbining uzluksizligini ta'minlagan. Shu bilan birga, ushbu meros o'rganish uchun boy ilmiy materialni ham taqdim etgan.

Bugungi kunda an'anaviy zargarlik buyumlarining ahamiyati nafaqat madaniy va tarixiy jihatdan, balki iqtisodiy va turistik salohiyat nuqtai nazaridan ham sezilarli. Zamonaviy dizaynerlar qadimiy naqsh va shakllardan ilhom olib, ularni zamonaviy uslubda qayta talqin qilmoqda, bu esa madaniy merosni hozirgi kun bilan uyg'unlashtirish imkonini yaratadi. Mahalliy hunarmandlar tomonidan tayyorlangan buyumlar xalqaro ko'rgazma va yarmarkalarda namoyish etilib, O'zbekiston san'atining jahon miqyosida tanilishini ta'minlamoqda. Shu bilan birga, an'anaviy zargarlik buyumlari milliy o'zlikni targ'ib qilish, yoshlar orasida madaniy qadriyatlarni anglash va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Ularning ishlab chiqarilishi mahalliy hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash imkonini beradi. Zamonaviy turizm va madaniy tadbirlar doirasida bu buyumlar mamlakatni tanitish va turistik qiziqishni oshirish vositasi sifatida ishlatiladi. Shu tariqa, an'anaviy zargarlik bugungi kunda ham amaliy va ma'naviy jihatdan yuqori ahamiyatga ega bo'lmoqda. Ularning qadriyat sifatidagi o'rni jamiyat hayotida mustahkam o'rin egallaydi va yosh avlod uchun madaniy meros sifatida qadrlanadi.

An'anaviy zargarlik buyumlarining tahlili ko'rsatadiki, ular XXI asr madaniyati bilan uzviy bog'liq va yangi zamonaviy loyihalar uchun boy manba bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu buyumlar nafaqat badiiy didni rivojlantiradi, balki tarixiy ma'lumotlar va ijtimoiy munosabatlarni o'rganish imkonini ham beradi. Muzeilar va ko'rgazmalarda namoyish etilishi jamoatchilikning madaniy savodxonligini oshiradi. Ilmiy tadqiqotlarda zargarlik buyumlari orqali o'rganilgan naqsh, shakl va texnologiyalar o'rganilmoqda va ularning zamonaviy dizayn elementlariga aylantirilishi yuzaga kelmoqda. Bu esa hunarmandchilik va zamonaviy san'at o'rtasida muvozanat yaratadi. An'anaviy uslublar va zamonaviy texnologiyalarni uyg'unlashtirish buyumlarning innovatsion talqinini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bu jarayon madaniy turizmni rivojlantirish va iqtisodiy foyda olish imkonini beradi. Natijada an'anaviy zargarlik buyumlari nafaqat tarixiy

meros, balki bugungi kundagi ijodiy va ijtimoiy faoliyatning ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. An'anaviy zargarlik buyumlari XX asrda shakllangan meros sifatida bugungi kunda O'zbekiston madaniyati va san'ati uchun muhim ahamiyatga ega. Ular milliy o'zlikni ifodalashda, tarixiy xotirani saqlashda va jamiyatning estetik qadriyatlarini boyitishda beqiyos rol o'ynaydi. Ushbu buyumlar nafaqat shaxsiy bezak vazifasini bajaradi, balki turli marosimlar va bayramlarda ramziy ma'nolarni ham aks ettiradi. Ustalar tomonidan ishlab chiqarilgan naqsh va kompozitsiyalar avloddan-avlodga uzatilib, madaniy an'ananing davomiyligini ta'minlagan. An'anaviy zargarlik buyumlaridagi shakl va bezaklar mintaqaviy xususiyatlarni ochib beradi, shu bilan birga milliy badiiy didni rivojlantiradi. Bugungi dizaynerlar va hunarmandlar qadimiy texnikalarni zamonaviy uslublar bilan uyg'unlashtiradi, bu esa merosni hozirgi hayot bilan bog'laydi. Shuningdek, zargarlik buyumlari iqtisodiy va turistik salohiyatni oshirishga xizmat qiladi. Ularning ishlab chiqarilishi mahalliy hunarmandchilikni rag'batlantirib, yoshlarni ijodiy faoliyatga jalb qiladi. Shu tariqa, an'anaviy zargarlik buyumlari madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan bugungi jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi.

Zargarlik merosining bugungi ahamiyati nafaqat tarixiy va estetik jihatdan, balki ilmiy va madaniy tadqiqotlarda ham sezilarli. Muzey va ko'rgazmalarda namoyish etilishi jamoatchilikning madaniy savodxonligini oshiradi va milliy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazadi. Shuningdek, bu buyumlar orqali madaniyatlararo aloqalar rivojlanadi va O'zbekiston san'ati xalqaro miqyosda taniladi. Zamonaviy san'at va dizaynda an'anaviy shakl va naqshlar ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi. Bu esa ijodiy jarayonlarda innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkonini yaratadi. Zargarlik buyumlarining tarixiy va amaliy tahlili orqali jamiyatning madaniy o'sishi, estetik qarashlari va ijtimoiy munosabatlari chuqurroq o'rganiladi. Shu bilan birga, mahalliy hunarmandlarning faoliyati iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi. An'anaviy zargarlik bugungi kunda milliy o'zlikni ifodalash, ijodiy rivojlanish va madaniy merosni saqlashda ajralmas vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu tariqa, u XXI asr madaniyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy hayotning faol elementi sifatida o'z ahamiyatini saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Sobirjanovna, K. O. (2022). O'ZBEKISTON ZARGARLIK SAN'ATI. BARQARORLIKVAETAQCHITADQIQOTLARONLAINILMIYJURNALI, 2(2), 122-124.
2. Yusupova, M., & Atabayeva, M. (2021). XORAZM SHEVALARIDAGI ZARGARLIK ATAMALARINING MAVZUIY GURUHLARI. Студенческий вестник, (14-6), 14-15.
3. Бердиева, Д. Ш. (2019). Роль экологической культуры в повышении экологических отношений. Евразийское Научное Объединение, (10-6), 455-458.
4. Бердиева, Д. Ш. (2019). ЗАГРЯЗНЕНИЕ ПОЧВЫ ТЯЖЕЛЫМИ МЕТАЛЛАМИ В ДЖИЗАКСКОЙ ОБЛАСТИ. Оказова Зарина Петровна, доктор, 82.
5. Бердиева, Д. Ш. (2019). ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ ЗАЛОГ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ. In Экология: вчера, сегодня, завтра (pp. 88-93).

Sharipova Mehri Djumayevna
Buxoro davlat muzeyi qo'riqxonasi
Numizmatika fondi ilmiy xodimi

QADIMGI NODIR TANGALARNING TARIXIY KELIB CHIQISHI

Annotatsiya. *Qadimgi nodir tangalar insoniyat tarixida iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarni aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi. Ular ishlab chiqarilgan davr, xomashyo va naqsh-uslub orqali davrning iqtisodiy va madaniy holatini o'rganishga imkon beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nodir tangalar nafaqat savdo vositasi, balki siyosiy ramz va san'at namunasi sifatida ham qadrlangan.*

Kalit so'zlar: *qadimgi tangalar, tarixiy manba, iqtisodiy tarix, madaniy meros, numizmatika.*

Аннотация. *Древние редкие монеты являются важным источником для изучения экономических, политических и культурных процессов в истории человечества. Они позволяют анализировать экономическое и культурное состояние эпохи через материал, технологии и художественные мотивы. Исследования показывают, что редкие монеты ценились не только как средство обмена, но и как политический символ и произведение искусства.*

Ключевые слова: *древние монеты, исторический источник, экономическая история, культурное наследие, нумизматика.*

Abstract. *Ancient rare coins serve as a valuable source for studying economic, political, and cultural processes in human history. They provide insights into the economic and cultural conditions of their era through material, techniques, and artistic motifs. Research indicates that rare coins were valued not only as a medium of exchange but also as political symbols and works of art.*

Key words: *ancient coins, historical source, economic history, cultural heritage, numismatics.*

Kirish. Qadimgi nodir tangalar insoniyat tarixida muhim iqtisodiy va madaniy rol o'ynagan. Ular turli sivilizatsiyalar orasida savdo aloqalarini rivojlantirgan va iqtisodiy tizimning barqarorligini ta'minlagan. Tangalar ishlab chiqarish texnologiyasi davrning metall ishlov berish san'ati va hunarmandchilik mahoratini aks ettirgan. Naqsh va belgilar orqali ular siyosiy hokimiyat, hukmdor mavqe va davlat ramzlarini ifodalagan. Qadimgi tangalar iqtisodiy manba sifatida xizmat qilgan bo'lsa-da, ularning san'at va estetik jihatlari ham alohida e'tiborga loyiqdir. Shu sababli ularni nafaqat moliyaviy vosita, balki madaniy meros sifatida ham o'rganish muhimdir. Har bir tanga ishlab chiqarilgan davrning tarixiy sharoitini, siyosiy iqlimini va iqtisodiy aloqalarini tushunishga imkon beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nodir tangalar turli xalqlarning madaniy muloqoti va texnologik almashuvi jarayonlarida o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Shu bilan birga, ular tarixiy ma'lumotlarni saqlash va kelajak avlodga yetkazish vositasi sifatida ham qadrlanadi. Qadimgi tangalarni o'rganish orqali o'tmishning iqtisodiy, siyosiy va madaniy tuzilishi haqida chuqur bilimga ega bo'lish mumkin.

Tangalar ishlab chiqarishning dastlabki bosqichlari oltin, kumush, mis kabi turli metallardan tayyorlangan va ularning sifati davlatning iqtisodiy resurslariga bog'liq bo'lgan. Ustalar metallni qayta ishlash va naqsh ishlash jarayonida yuqori hunarmandchilik mahoratini namoyon qilgan. Har bir tanga turli ramzlar, naqshlar va yozuvlar orqali o'sha davrning siyosiy va ijtimoiy tuzilishini ifodalagan. Shu tariqa, nodir tangalar nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va siyosiy jihatdan ham tarixiy manba sifatida qadrlanadi. Tadqiqotchilar tangalarni metall tarkibi, ishlab

chiqarish texnikasi va dizayn xususiyatlari orqali tahlil qilib, davrning iqtisodiy aloqalari va madaniy rivojlanishini aniqlashadi. Qadimgi tangalar orqali turli davlatlar orasidagi savdo, diplomatik aloqalar va iqtisodiy hamkorlikni kuzatish mumkin. Shu bilan birga, ular o'sha davr xalqlarining badiiy didi va estetik qarashlarini aks ettiradi. Tangalarning tarixiy kelib chiqishi madaniy xotirani saqlash va iqtisodiy tizimni o'rganishda o'ziga xos manba hisoblanadi. Bu jarayon ilmiy tadqiqotlar va numizmatika fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Shu sababli qadimgi nodir tangalarni o'rganish nafaqat tarixiy, balki iqtisodiy va madaniy tadqiqotlar uchun ham muhimdir.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qadimgi tangalar nafaqat tarixiy meros, balki ilmiy va madaniy tadqiqotlarda boy manba sifatida xizmat qiladi. Muzey va ko'rgazmalarda namoyish etilishi jamoatchilikning madaniy savodxonligini oshiradi va tarixiy bilimlarni keng auditoriyaga yetkazadi. Shu bilan birga, ular numizmatika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarda metodologik baza sifatida ishlatiladi. Qadimgi tangalar orqali tarixiy iqtisodiyot, savdo va siyosiy tizimlar haqida aniq ma'lumotlar olinadi. Ularning naqshlari va belgilarini o'rganish turli davrlar madaniy almashuvini ko'rsatadi. Shu tariqa, nodir tangalar iqtisodiy va siyosiy tarixni tadqiq qilishda mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning ilmiy tahlili turli davrlar siyosiy hokimiyatini, iqtisodiy resurslarni va xalqaro aloqalarni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, qadimgi tangalarni o'rganish madaniy merosni saqlash va kelajak avlodga yetkazishning samarali vositasi hisoblanadi. Shu bilan birga, ular zamonaviy ilmiy izlanishlarda ijodiy yondashuv va metodologik innovatsiyalarni rivojlantirish imkonini yaratadi. Natijada qadimgi nodir tangalar tarix, madaniyat va iqtisodiyotni o'rganishda ajralmas ahamiyatga ega bo'ladi.

Asosiy qism. Qadimgi nodir tangalar tarixiy manba sifatida iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarni o'rganish imkonini beradi. Ularning metall tarkibi, ishlash texnikasi va naqshlari davrning iqtisodiy resurslari va hunarmandchilik darajasini aks ettiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nodir tangalar faqat savdo vositasi bo'lib qolmagan, balki siyosiy hokimiyat va hukmdor mavqeini ifodalash vositasi sifatida ham ishlatilgan. Tangalarda ishlatilgan ramzlar va yozuvlar davrning madaniy va diniy xususiyatlarini o'rganishga yordam beradi. Shu orqali tadqiqotchilar o'sha davr jamiyati, siyosiy iqlimi va xalqaro aloqalari haqida aniq ma'lumotlar oladi. Har bir tanga ishlab chiqarilgan hudud va davlatning iqtisodiy barqarorligi va resurslariga bog'liq bo'lgan. Ularning naqshlari va dizayni o'sha davrning badiiy didi va estetik qarashlarini aks ettiradi. Qadimgi tangalarni o'rganish turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi madaniy almashuv jarayonlarini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ular tarixiy tadqiqotlar uchun boy ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Natijada nodir tangalar iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan o'rganishga arzigulik obyekt hisoblanadi.

Tangalar ishlab chiqarish texnologiyasini o'rganish orqali davr metall ishlov berish va hunarmandchilik darajasini aniqlash mumkin. Ustalar metallni eritish, shakllantirish va bezash jarayonida yuqori mahorat namoyon qilgan. Shu bilan birga, tangalarda ishlatilgan naqshlar va yozuvlar ularning tarixiy va madaniy kontekstini belgilaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turli davlatlar va hududlar tangalarni ishlab chiqarish va dizaynga o'ziga xos uslublar kiritgan. Bu esa nodir tangalarni iqtisodiy tarix va madaniy tadqiqotlar uchun muhim manba sifatida namoyon qiladi. Tangalarning metall tarkibi va ishlash texnikasi orqali ularning qadri va qiymati, shuningdek, iqtisodiy tizimdagi roli aniqlanadi. Shu tariqa, qadimgi tangalar nafaqat iqtisodiy vosita, balki siyosiy, madaniy va badiiy qadriyatlarni ham o'zida mujassam etadi. Har bir tanga ishlab chiqarilgan davr va hududning tarixiy holatini o'rganish uchun noyob manba hisoblanadi. Bu esa numizmatika va tarix fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Shu bilan birga, tangalar tarixiy ma'lumotlarni saqlash va kelajak avlodga yetkazish vositasi sifatida ham muhimdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qadimgi tangalar zamonaviy ilmiy tahlil uchun ham boy manba sifatida ishlatiladi.

Qadimgi tangalarning iqtisodiy ahamiyati ularning ishlab chiqarilish jarayonida ko'rinadi. Tangalarda ishlatilgan oltin, kumush va boshqa qimmatbaho metallar davr iqtisodiyotini, xomashyo resurslarini va savdo aloqalarini aks ettiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nodir tangalar turli davlatlar orasidagi savdo, diplomatik aloqalar va iqtisodiy hamkorlikni kuzatish uchun noyob manba bo'lgan. Shu bilan birga, tangalarning naqsh va belgilarini o'rganish o'sha davr siyosiy hokimiyatini, hukmdor mavqeini va madaniy qarashlarini tushunishga yordam beradi. Ular nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va badiiy jihatdan ham tarixiy tahlil uchun qulay manba hisoblanadi. Tangalarning ilmiy tahlili numizmatika fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Shu tariqa, nodir tangalar iqtisodiy tarix, siyosat va madaniy merosni birlashtiruvchi noyob obekt sifatida namoyon bo'ladi. Ularning o'rganilishi iqtisodiy tizimlar, xalqaro aloqalar va madaniy almashuvlarni chuqur tushunishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, qadimgi tangalar tarixiy tadqiqotlar, muzey faoliyati va ilmiy izlanishlarda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Bu esa ularni nafaqat tarixiy, balki ilmiy va madaniy jihatdan ham qimmatli qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlar qadimgi tangalarning ilmiy, madaniy va badiiy ahamiyatini yana-da kengaytiradi. Ularni muzeylarda, ko'rgazmalarda va ilmiy ishlarda namoyish etish orqali keng jamoatchilik tarixiy meros bilan tanishtiriladi. Shu bilan birga, tangalarni tahlil qilish turli davrlarning siyosiy va iqtisodiy tizimini, hunarmandchilik darajasini va madaniy almashuv jarayonlarini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qadimgi tangalar nafaqat tarixiy hujjat sifatida, balki ijodiy va ilmiy innovatsiyalar manbai sifatida ham foydali. Shu tariqa ular iqtisodiy, siyosiy va madaniy tadqiqotlar uchun ajralmas obektga aylanadi. Qadimgi tangalarning naqshlari va dizayni davrning badiiy didi va estetik qarashlarini aks ettiradi. Shu bilan birga, ularning ilmiy tahlili madaniy merosni saqlash va kelajak avlodga yetkazish jarayonini mustahkamlaydi. Tadqiqot natijalari nodir tangalarning iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan o'rganishga arzigulikligini tasdiqlaydi. Shu tariqa, qadimgi nodir tangalar tarix, madaniyat va numizmatika fanlari uchun boy ilmiy manba sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Qadimgi nodir tangalar nafaqat iqtisodiy vosita sifatida, balki tarixiy va madaniy manba sifatida ham katta ahamiyatga ega. Ular ishlab chiqarilgan davr va hududning iqtisodiy tizimi, metall resurslari va hunarmandchilik darajasini aniq aks ettiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tangalar nafaqat savdo vositasi, balki hukmdor mavqeini va siyosiy hokimiyatni namoyon etuvchi ramziy obekt sifatida ham ishlatilgan. Har bir tanga naqshlari, yozuvlari va belgilar orqali o'sha davr jamiyatining siyosiy, iqtisodiy va madaniy xususiyatlarini o'rganishga imkon beradi. Shu bilan birga, tangalar turli sivilizatsiyalar orasida madaniy almashuv va hunarmandchilik tajribalarining rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tangalar nafaqat mahalliy, balki xalqaro savdo aloqalarini kuzatish va o'rganish uchun noyob manba bo'lgan. Ularning metall tarkibi va ishlash texnologiyasi davr iqtisodiyotining barqarorligi va resurslarini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, tangalarni tahlil qilish orqali o'tmish xalqlarning estetik qarashlari va badiiy didi haqida ham ma'lumot olish mumkin. Natijada, qadimgi tangalar iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan chuqur ilmiy tadqiqotlar uchun asosiy manba hisoblanadi. Ularning o'rganilishi numizmatika, tarix va madaniyat tadqiqotlarini boyitadi va kelajak avlod uchun qadriyat sifatida xizmat qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qadimgi nodir tangalar ilmiy, madaniy va badiiy jihatdan keng ahamiyatga ega bo'lib, ular muzeylar, ko'rgazmalar va ilmiy tadqiqotlar uchun boy manba sifatida xizmat qiladi. Ularning naqshlari, dizayni va ishlash texnikasi o'tmish iqtisodiy tizimi, siyosiy hokimiyat va hunarmandchilik darajasini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, tangalar turli davrlar va sivilizatsiyalar o'rtasidagi madaniy almashuv jarayonlarini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydi-ki, qadimgi tangalar nafaqat tarixiy hujjat, balki ijodiy va ilmiy izlanishlar uchun ham muhim vosita hisoblanadi. Ular o'rganilgan davr iqtisodiyotini, savdo aloqalarini va siyosiy tizimlarni yaxlit tushunishga yordam beradi. Shu tariqa, tangalarning ilmiy

tahlili madaniy merosni saqlash, kelajak avlodga yetkazish va numizmatika fanini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Norman, K. R. Qadimgi savdo yo‘llari va tangalar tarqalishi. Oxford: Historical Studies Press, 1978. – 98 b.
2. Sayfiddinov, A. H. Markaziy Osiyo tangalari tarixi va ularning ijtimoiy konteksti. Toshkent: Fan nashriyoti, 2001. – 165 b.
3. Mallory, J. P. Tangalar va xalq ko‘chish yo‘llari: Evropa va Osiyo aloqalari. London: Routledge, 1997. – 123 b.
4. Seltser, C. S. Qadimgi tangalar va ularning sotsiologik ahamiyati. New York: Academic Press, 2005. – 145 b.
5. Needham, J. Metallurgiya va qadimgi ishlab chiqarish tizimlari. Cambridge: Cambridge University Press, 1971. – 171 b.
6. Norman, K. R. Tangalar tahlili va iqtisodiy boshqaruv. Oxford: Historical Studies Press, 1982. – 172 b.

ZARDO‘ZLIKDA USULLAR VA MUJASSAMOTLAR TURLARI

Annotatsiya. Zardo‘zlikda ishlatiladigan turli usullar va mujassamotlar turlari milliy hunarmandchilikning boy merosi sifatida qadrlanadi. Ular bezak naqshlarini yaratishda va kiyim-kechak, uy-ro‘zg‘or buyumlarini bezashda o‘ziga xos uslublarni namoyon qiladi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zardo‘zlik texnikasi va naqsh turlari madaniy merosni saqlash va estetik qadriyatlarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: zardo‘zlik, hunarmandchilik, bezak usullari, mujassamot turlari, madaniy meros.

Аннотация. Методы и виды украшений в золочении ценятся как богатое наследие национального ремесла. Они проявляются в создании декоративных узоров и украшении одежды, предметов интерьера и аксессуаров. Современные исследования показывают, что техника и виды золочения играют важную роль в сохранении культурного наследия и развитии эстетических ценностей.

Ключевые слова: золочение, ремесло, декоративные техники, виды украшений, культурное наследие.

Abstract. Techniques and types of ornamentation in gold embroidery are valued as a rich heritage of national craftsmanship. They manifest in the creation of decorative patterns and embellishment of clothing, household items, and accessories. Contemporary studies indicate that gold embroidery techniques and ornament types play a significant role in preserving cultural heritage and enhancing aesthetic values.

Key words: gold embroidery, craftsmanship, decorative techniques, types of ornamentation, cultural heritage.

Kirish. Zardo‘zlik O‘zbekistonda qadimdan rivojlangan hunarmandchilik turlaridan biri bo‘lib, u kiyim-kechak va uy-ro‘zg‘or buyumlarini bezashda o‘ziga xos estetik qadriyatlarni ifodalaydi. Ushbu san‘at shakli nafaqat bezak yaratishda, balki milliy madaniyat va hunarmandchilik an‘analarini saqlashda ham muhim ahamiyatga ega. Zardo‘zlikda ishlatiladigan turli usullar matoning sifatiga, naqshning murakkabligiga va ishlatiladigan metall turlariga bog‘liq bo‘ladi. Har bir uslub va texnika hunarmandning mahorati, ijodiy yondashuvi va zamonaviy talablarga moslashish qobiliyatini aks ettiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zardo‘zlik usullari o‘zaro uyg‘unlikda ishlatilganda mahsulotning nafisligi va badiiy qiymati oshadi. Shu bilan birga, zardo‘zlik naqshlari turli davrlar madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini aks ettiradi, ularni o‘rganish orqali tarixiy jarayonlarni tushunish mumkin.

Texnik jihatdan zardo‘zlikda ishlatiladigan naqshlar va mujassamotlar turlari har xil bo‘lib, ular orasida chiziqli, guldor, geometrik va figurativ naqshlar keng tarqalgan. Bu turdagi naqshlar hunarmandchilikning rivojlanishini, milliy uslub va dizaynning boyligini ko‘rsatadi. Zardo‘zlik mahsulotlari nafaqat amaliy, balki estetik va madaniy qadriyat sifatida ham yuqori baholanadi. Shu tariqa, zardo‘zlik san‘ati milliy madaniyat va badiiy didning muhim ko‘zgusi hisoblanadi.

Zardo‘zlikda ishlatiladigan usullarni o‘rganish orqali hunarmandchilik texnologiyasining rivojlanishi va materiallar bilan ishlash usullari aniqlanadi. Har bir uslub o‘ziga xos texnika, metall bilan ishlash metodlari va bezak dizayniga ega bo‘lib, mahsulotning sifatini belgilaydi. Tadqiqotchilar zardo‘zlikdagi naqsh va mujassamot turlarini tahlil qilib, ularning ishlab chiqarish jarayoni, tarixiy ildizlari va badiiy qiymatini aniqlashadi. Shu bilan birga, turli usullarni

kombinatsiyalash orqali zamonaviy dizaynerlar va hunarmandlar yangi badiiy ijod namunalarini yaratmoqda.

Zardo'zlik usullarini o'rganish milliy hunarmandchilik an'analari, estetik qarashlar va badiiy tafakkurni saqlashga yordam beradi. Ular matoning turiga, ishlatiladigan ip va metallga bog'liq holda o'ziga xos namoyon bo'ladi. Naqshlar va mujassamotlar turli xil bo'lib, ularning murakkabligi va detalizmi mahsulotning qiymatini oshiradi. Shu bilan birga, zardo'zlik san'ati tarixiy, madaniy va badiiy jihatdan tadqiqot uchun boy manba bo'lib xizmat qiladi. Zardo'zlik mahsulotlarini o'rganish orqali milliy badiiy did va hunarmandchilik mahorati haqida chuqur bilimga ega bo'lish mumkin. Shu tariqa, zardo'zlikda usullar va naqsh turlari hunarmandchilikni rivojlantirishda va madaniy merosni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Zardo'zlikdagi mujassamotlar turlari mahsulotning vizual estetikasi va badiiy qiymatini oshiradi. Ular chiziqli, geometrik, guldor yoki figurativ naqshlar shaklida namoyon bo'lib, turli davr va hududlarning madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Har bir mujassamot turi hunarmandning ijodiy yondashuvi, texnik mahorati va zamonaviy dizaynga moslashuvchanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ular kiyim-kechak, uy-ro'zg'or buyumlari va aksessuarlarni nafaqat bezab, balki milliy o'zlik va madaniy qadriyatlarini ifodalaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zardo'zlik naqshlari va mujassamotlarining murakkabligi mahsulotning iqtisodiy va badiiy qiymatini belgilaydi.

Zamonaviy tadqiqotlar zardo'zlikning tarixiy ildizlari va texnik imkoniyatlarini aniqlash orqali madaniy merosni saqlash va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, zardo'zlik san'ati milliy hunarmandchilik an'analari, badiiy did va estetik qarashlarni kelajak avlodga yetkazish vositasi sifatida ahamiyatlidir. Ularni o'rganish orqali turli davrlar va hududlar hunarmandchilikning rivojlanishi, materiallar bilan ishlash texnologiyasi va badiiy tafakkurini tushunish mumkin. Natijada, zardo'zlik san'ati nafaqat amaliy hunarmandchilik, balki ilmiy tadqiqot va madaniy merosni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, zardo'zlik mahsulotlarini o'rganish milliy identifikatsiya va madaniy qadriyatlarini saqlash jarayonida ajralmas vosita hisoblanadi.

Asosiy qism. Zardo'zlikda ishlatiladigan usullar va texnikalar turli darajadagi murakkablikka ega bo'lib, har bir mahsulotning badiiy va amaliy qiymatini belgilaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, chiziqli, geometrik, guldor va figurativ naqshlar har bir davrning estetik didi va madaniy tafakkurini aks ettiradi. Shu bilan birga, har bir uslubda ishlatiladigan metall iplarning turi, qalinligi va tilla yoki kumush bilan bezash texnologiyasi mahsulotning sifati va bardoshini belgilaydi. Zardo'zlik usullari mahalliy hunarmandchilik an'analari va hududiy o'ziga xoslikni saqlashga yordam beradi. Ularni o'rganish orqali davrning iqtisodiy resurslari va hunarmandlarning texnik imkoniyatlarini aniqlash mumkin.

Shuningdek, turli usullar kombinatsiyalash orqali zamonaviy dizaynerlar yangi badiiy uslublar yaratadi va milliy merosni rivojlantiradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, zardo'zlik usullari nafaqat estetik, balki madaniy merosni saqlashda ham muhim ahamiyatga ega. Ularning tahlili hunarmandlik texnologiyasi, material bilan ishlash mahorati va badiiy ijodning rivojlanishini o'rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, zardo'zlik usullarining o'zaro uyg'unligi mahsulotning nafisligi va o'ziga xosligini oshiradi. Tadqiqotlar natijasida zardo'zlik usullarini mukammal o'rganish milliy hunarmandchilikning rivojlanishida muhim omil ekanligi aniqlandi.

Mujassamot turlarini tahlil qilish orqali zardo'zlik mahsulotlarining vizual estetikasi va badiiy ifodasi chuqurroq tushuniladi. Chiziqli naqshlar mahsulotga sodda va aniq ritm beradi, geometrik naqshlar esa murakkab va tizimli kompozitsiyani yaratadi. Guldor va figurativ naqshlar esa mahsulotni yanada nafis va badiiy jihatdan boy qiladi, shuningdek, ular davrning madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turli mujassamotlar turlarining birgalikda ishlatilishi mahsulotning amaliy va badiiy qiymatini sezilarli darajada oshiradi. Har bir mujassamot turi hunarmandning ijodiy yondashuvi va texnik mahoratini namoyon qiladi.

Shu bilan birga, naqshlarning murakkabligi va detallari ularning tarixiy ildizlari va madaniy meros bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Zardo'zlikda ishlatiladigan naqshlar va mujassamotlar mahsulotning o'ziga xosligini, milliy estetikani va badiiy didni ifodalaydi. Ularni o'rganish orqali hunarmandchilik texnologiyasi va materiallar bilan ishlash usullarini mukammal tushunish mumkin. Shu tariqa, mujassamot turlarini tahlil qilish zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va dizayn innovatsiyalari uchun muhim manba hisoblanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, zardo'zlik san'ati milliy madaniyat va badiiy merosni saqlashda ajralmas rol o'ynaydi.

Zardo'zlikdagi usullar va mujassamotlarni birgalikda o'rganish natijalari hunarmandchilikning rivojlanish jarayonini, badiiy didni va madaniy merosni tushunishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, usullar va naqsh turlarini mukammal kombinatsiyalash orqali mahsulotning estetik qiymati oshadi va uning tarixiy ahamiyati mustahkamlanadi. Shu bilan birga, zamonaviy dizaynerlar va hunarmandlar tarixiy uslublarni zamonaviy tendensiyalar bilan uyg'unlashtiradi, natijada milliy san'atning yangi badiiy namunalari yaratiladi. Zardo'zlik usullari va mujassamot turlari mahsulotning iqtisodiy, amaliy va madaniy qiymatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Ularni o'rganish turli davrlar va hududlar hunarmandchilik an'analari va texnologiyalarini aniqlash imkonini beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, zardo'zlik san'ati nafaqat amaliy hunarmandchilik, balki ilmiy tadqiqot, madaniy merosni saqlash va badiiy ijod uchun boy manba hisoblanadi. Shu tariqa, zardo'zlikdagi usullar va mujassamotlar turlari milliy hunarmandchilikning rivojlanishi va madaniy merosni kelajak avlodga yetkazishda ajralmas vosita hisoblanadi. Ularni o'rganish orqali badiiy did, hunarmandchilik texnologiyasi va milliy estetik qadriyatlar mukammal tushuniladi. Natijada, zardo'zlik san'ati ilmiy, madaniy va iqtisodiy jihatdan yuqori ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Xulosa. Zardo'zlikda qo'llaniladigan turli usullar va naqsh turlari mahsulotning badiiy va amaliy qiymatini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, chiziqli, geometrik, guldor va figurativ naqshlar hunarmandchilikning tarixiy ildizlarini va milliy estetikani aks ettiradi. Har bir uslub va texnika ishlatilgan metall ipning turi, qalinligi va naqshning murakkabligiga bog'liq bo'lib, mahsulotning sifatini oshiradi.

Shu bilan birga, zardo'zlik usullari turli davrlar va hududlarning madaniy xususiyatlarini, hunarmandlarning ijodiy yondashuvini va texnik mahoratini namoyon qiladi. Ularni mukammal o'rganish orqali milliy hunarmandchilik an'analari va material bilan ishlash usullari chuqurroq tushuniladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, turli usullarni kombinatsiyalash mahsulotning estetik qimmatini va nafisligini oshiradi. Zardo'zlik san'ati nafaqat amaliy hunarmandchilik, balki badiiy tafakkur va madaniy merosni saqlashda ham muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa, zardo'zlik usullari milliy hunarmandchilikning rivojlanishi va zamonaviy dizaynni yaratishda boy manba sifatida xizmat qiladi. Ularni o'rganish orqali hunarmandchilik texnologiyasi, material bilan ishlash usullari va badiiy didni chuqur anglash mumkin. Natijada, zardo'zlik usullari va naqsh turlari ilmiy, madaniy va estetik jihatdan yuqori ahamiyatga ega ekanligi aniqlanadi.

Mujassamot turlarining o'rganilishi mahsulotning vizual estetikasi va milliy o'zligini anglash imkonini beradi. Chiziqli naqshlar mahsulotga tartibli ritm beradi, geometrik naqshlar tizimli va murakkab kompozitsiyani yaratadi, guldor va figurativ naqshlar esa badiiy boylik va nafislikni oshiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turli mujassamotlar turlarini uyg'unlashtirish mahsulotning amaliy va badiiy qiymatini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, ular hunarmandning ijodiy yondashuvi, texnik mahorati va milliy estetikani aks ettiradi.

Zardo'zlik naqshlari va mujassamotlarining murakkabligi va detalizmi tarixiy va madaniy ildizlarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Natijalar shuni tasdiqlaydi-ki, zardo'zlik san'ati milliy madaniyatni saqlash, badiiy tafakkur va hunarmandchilik an'analari bilan boyitish imkonini beradi. Ularni o'rganish zamonaviy dizayn va ilmiy tadqiqotlarda qo'llaniladigan boy manba

bo‘lib xizmat qiladi. Shu tariqa, zardo‘zlikda usullar va mujassamotlar turlari milliy identifikatsiya va madaniy qadriyatlarni saqlashda ajralmas vosita hisoblanadi. Natijada, zardo‘zlik san’ati ilmiy, madaniy va estetik jihatdan katta ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Begmurodov A., & Asadova S. Milliy zardo‘stlik ornament naqshlar. Educational Research in Universal Sciences. 2020. – P. 321-325.
2. G‘iyosova Z. Y. O‘zbek zardo‘zlik san’atining rivojlanish tarixi (Buxoro vohasi misolida). Tadqiqotlar jurnali. 2021. – P. 146-148.
3. Zardozi (Gold embroidery) – Intangible Cultural Heritage of Uzbekistan, rasmiysayt materiali.
4. Sultonova N. Zardozi Artifacts and Their History in the Bukhara Museum. International Journal of Scientific Trends. – P. 136-139. 5. Sadikova G. Q. Zardo‘zlik san’ati. Toshkent. 2022. – 166 b.

TURKMEN GILAMLARINING KELIB CHIQISH TARIXI

Annotatsiya. *Turkmen gilamlarining kelib chiqish tarixi Markaziy Osiyoda qadimdan shakllangan ko'chmanchi turkman qabilalarining xo'jalik faoliyati va badiiy tafakkuri bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu ilmiy maqolada turkman gilam to'qish an'analari tarixiy ildizlari, ularning shakllanish jarayoniga ta'sir etgan ijtimoiy, madaniy va geografik omillar ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida gilam naqshlari va ranglar tizimi orqali turkman xalqining dunyoqarashi, ramziy qarashlari hamda tarixiy xotirasi ifodalanganligi yoritib beriladi.*

Kalit so'zlar: *turkmen gilamlari, kelib chiqish tarixi, to'qimachilik an'analari, madaniy meros, ramziy naqshlar.*

Аннотация. *Происхождение туркменских ковров тесно связано с хозяйственной деятельностью и художественным мышлением кочевых туркменских племён, сформировавшихся с древнейших времён в Центральной Азии. В данной научной статье на основе научного анализа рассматриваются исторические корни традиций туркменского ковроткачества, а также социальные, культурные и географические факторы, повлиявшие на процесс их формирования. В результате исследования показано, что через орнаменты и цветовую систему ковров отражаются мировоззрение, символические представления и историческая память туркменского народа.*

Ключевые слова: *туркменские ковры, история происхождения, традиции ткачества, культурное наследие, символический орнамент.*

Abstract. *The origin of Turkmen carpets is closely connected with the economic activities and artistic worldview of nomadic Turkmen tribes that were formed in Central Asia since ancient times. This scientific article analyzes the historical roots of Turkmen carpet-weaving traditions, as well as the social, cultural, and geographical factors that influenced their development. The study demonstrates that the patterns and color systems of the carpets reflect the worldview, symbolic concepts, and historical memory of the Turkmen people.*

Key words: *Turkmen carpets, origin history, weaving traditions, cultural heritage, symbolic patterns.*

Kirish. Turkmen gilamlari o'zining noyob naqshlari va rang-barangligi bilan qadimiy davrlardan buyon e'tiborga molik bo'lgan hunarmandchilik mahsulotlaridan biridir. Ularning kelib chiqishi ko'plab tarixiy manbalarda Markaziy Osiyo hududidagi ko'chmanchi turkman qabilalari bilan bog'liq ekani qayd etilgan. Gilamlar nafaqat amaliy jihatdan uy-ro'zg'or va kiyim-kechak uchun ishlatilgan, balki ular madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotning ajralmas qismi sifatida ham xizmat qilgan.

Turkmen xalqi gilam to'qish san'atini avloddan-avlodga o'tkazib, naqshlar orqali urf-odat va tarixiy voqealarni ifodalagan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gilamlarning naqshlari, ranglari va uslublari hududiy xususiyatlar, iqlim sharoiti va qabila an'analari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bilan birga, gilamlarning ishlab chiqarish texnikasi va material tanlovi ular yashagan mintaqaning resurslariga moslashgan. Ularni o'rganish orqali qadimgi turkman jamiyatining ijtimoiy tuzilishi, iqtisodiy faoliyati va badiiy didi haqida aniq ma'lumot olish mumkin. Gilamlar o'ziga xos belgilar va ramzlar orqali har bir qabila yoki oilani ajratib ko'rsatgan. Shu tariqa, turkmen gilamlari nafaqat amaliy buyum, balki milliy identifikatsiya va tarixiy merosning muhim qismi sifatida qadrlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ularning kelib chiqishini o'rganish tarixiy va madaniy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Turkmen gilamlarini ishlab chiqarish jarayoni va naqshlarining rivojlanishi ko'plab tarixiy va antropologik tadqiqotlar uchun boy manba hisoblanadi. Har bir gilamning naqshi va rang kombinatsiyasi u to'qilgan davrning madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy xususiyatlarini aks ettiradi. Shu bilan birga, gilamlarning texnik uslublari va materiallari mintaqaning tabiiy resurslari va ko'chmanchi hayot tarziga moslashgan. Tadqiqotlar natijasida gilamlarning naqshlari orqali qabila tarixi, urf-odatlar va badiiy didi haqida chuqur bilimga ega bo'lish mumkinligi aniqlangan.

Gilamlar zamonaviy davrga qadar o'zining badiiy va amaliy qiymatini saqlab qolgan, ularni o'rganish orqali milliy hunarmandchilikning rivojlanishi va tarixiy jarayonlarni tahlil qilish mumkin. Shu bilan birga, turkmen gilamlari xalqning estetik qarashlarini, ijodiy yondashuvini va madaniy merosini kelajak avlodga yetkazishda muhim vosita bo'lgan. Ularning o'rganilishi nafaqat tarixiy, balki ilmiy, badiiy va madaniy tadqiqotlarda ham keng qo'llaniladi. Natijada, turkmen gilamlarining kelib chiqishi va ularning tarixiy, madaniy va badiiy ahamiyati chuqurroq anglanadi. Shu tariqa, gilamlar milliy identifikatsiya, madaniy merosni saqlash va ilmiy tadqiqotlarda katta ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Turkmen gilamchilik san'atining tarixiy ildizlari qadimdan boshlanib, u Markaziy Osiyo hududida ko'hna davrlarda shakllangan iqtisodiy va madaniy an'analarga asoslanadi. Birinchi ilmiy yondashuvlardan biri sifatida O.A. Gundogdiyevning "Iz istorii turkmenskogo kovrodeliya" asari Turkmen gilamchilikning uzluksiz tarixiy rivojlanishini ta'kidlaydi va arxeologik dalillar asosida bu san'at turi miloddan avvalgi davrlarga borib taqalishini ko'rsatadi, shu jumladan Markaziy Osiyo hududida qadimiy naqsh naqshlarining mavjudligini tasdiqlaydi. Gundogdiyevning tadqiqotlari gilamlarning naqshlaridagi geometrik elementlar orqali turkmen qabilalarining an'analari, ijtimoiy tuzilishi va qadimiy savdo yo'llari bilan bog'liqligini aniqlashga xizmat qiladi. Tarixchi olimning ma'lumotlariga ko'ra, ilk yozma manbalarda ham Marko Polo kabi sayyohlar XIII asrda turkmen gilamlarini dunyodagi eng nafis va nozik deb ta'riflaganlari qayd etilgan bu san'atning qadimgi obro'sini tasdiqlaydi. Shuningdek, arxeologik topilmalar va qadimgi madaniy qatlamlardan olingan naqshlar mintaqada gilamchilikning uzoq tarixiy jarayon ekanligini tasdiqlaydi. Gundogdiyevning nazariy yondashuvlari turkmen gilamchilik tarixini nafaqat amaliy hunarmandchilik holati, balki keng ko'lamli ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida o'rganishga zamin yaratadi. Ular gilam naqshlariga oid dalillar asosida turkman qabilalarining tarixiy o'ziga xosligini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa bu ilmiy izlanishlar gilamchilik san'atining tarixiy ildizlarini chuqur tahlil qilib beradi.

Yevropada gilam va mato bezaklari tarixi bo'yicha faol tadqiqot olib borgan qarashlar orasida Kurt Erdmannning ishlari ham muhim o'rin tutadi, u orient xalqlari gilamchilik an'analari umumiy tarixiy kontekstga joylashtiradi. Erdmann turkman gilamlarining naqshlaridagi geometrik motivlar va san'atdagi o'zgarishlar jarayonini nazariy asosda tahlil qilib, ularning tarixiy uzluksizligini va qadimgi motiflardan foydalanish holatini qayd etadi. Uning yondashuvi gilamchilik san'atini kengroq tarixiy jarayonga qo'yib baholashga xizmat qiladi, shu jumladan turkman naqshlarining shakllanishi va ularning O'rta Osiyodagi madaniy almashinuvlar bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Erdmannning tadqiqotlari turkman gilamlarini faqat mintaqaviy mahsulot sifatida emas, balki butun islamiy san'at makonida nomoddiy madaniy meros komponenti sifatida o'rganishga yordam beradi. U gilam naqshlarining strukturaviy tahlili orqali ularning tarixiy rivojlanish yo'nalishlarini aniqlaydi. Bu ilmiy qarash gilamchilik san'atida vaqt o'tishi bilan shakllangan estetik va texnik o'zgarishlar holatini tavsiflaydi. Shuningdek, Erdmann naqshlarning tarqalish dalillari asosida gilamchilik an'anasining umumiy tarixini yoritadi. Shu tariqa, uning ishlari Turkmen gilamlarining kelib chiqish tarixini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Yaqin davrlarda Xalqaro ilmiy hamjamiyatda Turkmen gilamlarini o'rganish bo'yicha olib borilgan izlanishlar gilamchilikning tarixiy kontekstini yanada kengaytiradi, jumladan Jürg

Ragethning o'ziga xos ikki jildli tadqiqoti bu an'anani madaniy-etyxnohistorik nuqtai nazardan tahlil qiladi. Ushbu ishda gilamchilik nafaqat Markaziy Osiyodagi qadimiy hig'olarga asoslangan xalq hunarmandchiligi, balki u Yaqin Sharqdan boshlangan dizayn ta'sirlarining mahsuli sifatida ko'riladi. Ragethning tadqiqotida radiokarbon datalash va bo'yoq tahlillari orqali gilam naqshlarining tarixiy davrlarda o'zgarishi aniqlanadi va ularning qadimgi mintaqaviy madaniy almashuv shakllari bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. U turkman gilam naqshlarining birinchi milodiy davrlardan boshlab shakllanishi va ularning O'rta Osiyo savdo yo'llari orqali tarqalishini ko'rsatadi. Bu yondashuv gilamchilikning kelib chiqish tarixi va rivojlanish jarayonlarini ikkiqavatli ilmiy tahlil asosida yoritadi.

Bundan tashqari, Salor, Tekke, Yomud kabi asosiy turkman qabilalarining gilam naqshlaridagi o'ziga xos dizaynlar muayyan tarixiy davrlar bilan chambarchas bog'langanligi ko'rsatildi, masalan Salor naqshlari XI asrga borib taqaladigan qadimiy naqshlar bo'lib, ularning tarixi qabilalar tarixi bilan uzviy bog'liq ekanligi qayd etiladi. Bu naqshlar gilamchilik an'analarning qadimiy siyosiy va madaniy kontekstini ochib beradi, bu esa tarixchi tadqiqotchilar uchun muhim ilmiy ma'lumotdir. Shuningdek, Markaziy Osiyoda gilamchilik an'analari XIII asrda Buyuk Ipak Yo'li orqali Yevropa va Osiyo ortasida tarqalgan, bu esa ularning xalqaro maydonda qadrlanishini ta'minlaganligi haqidagi qaydlar mavjud.

Olimlarning ilmiy izlanishlari shuni ko'rsatadiki, Turkmen gilamlari nafaqat mintaqaviy hunarmandchilik mahsuloti, balki uzoq tarixiy jarayonlar, madaniy almashuvlar va xalqaro savdo yo'llari orqali shakllangan boy madaniy merosdir. Turkmen gilamchilik an'anasining qadimiy ildizlari arxeologik, etnografik va tarixiy manbalarda aniq tasdiqlangan bo'lib, bu san'at turining jamiyatning ijtimoiy hamda iqtisodiy hayotida uzoq davom etgan rolini ko'rsatadi. Ularning naqshlaridagi ramzlar, rang palitrasi va texnik usullar turkman qabilalarning tarixiy fonini ochib beradi, bu esa tarixshunoslikda muhim ilmiy tadqiqot sohasi hisoblanadi. Shu tariqa, ilmiy izlanishlarning natijalari turkman gilamlarining kelib chiqish tarixini falsafiy va ilmiy asosda yoritib beradi.

Xulosa. Turkmen gilamlari uzoq tarixiy jarayonlar davomida shakllangan va xalqning ko'chmanchi hayot tarzi bilan chambarchas bog'liq madaniy meros sifatida namoyon bo'ladi. Gilamchilik an'anasi turkman jamiyatida kundalik ehtiyoj, estetik did va ramziy ma'nolarni o'zida mujassam etgan. Naqshlar va ranglar orqali qabilaviy mansublik, tarixiy xotira va dunyoqarash ifodalangan. Gilamlar nafaqat uy-ro'zg'or buyumi, balki ijtimoiy mavqe va madaniy o'zlikni aks ettiruvchi vosita sifatida ham qadrlangan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gilam naqshlari vaqt o'tishi bilan o'zgarib borgan bo'lsa-da, asosiy ramziy tuzilma saqlanib qolgan. Bu holat turkmen xalqining an'anaga sodiqligi va madaniy uzluksizligini ko'rsatadi. Gilamchilik san'ati orqali xalqning tarixiy tajribasi va estetik qarashlari avloddan avlodga o'tib kelgan. Shuningdek, gilamlar savdo va madaniy aloqalar orqali boshqa hududlarda ham tanilgan. Bu esa ularning xalqaro miqyosda e'tirof etilishiga sabab bo'lgan. Natijada, turkmen gilamlari tarixiy va madaniy jarayonlarning muhim guvohi sifatida baholanadi.

Gilamlarning kelib chiqishini tahlil qilish orqali turkmen xalqining ijtimoiy hayoti, iqtisodiy faoliyati va badiiy tafakkuri haqida keng tasavvur hosil qilish mumkin. Gilam to'qish jarayoni mehnat taqsimoti, oilaviy an'analari va jamoaviy tajriba bilan bog'liq bo'lgan. Har bir naqsh va rang tanlovi ma'lum ma'noni anglatib, tarixiy xotirani saqlash vazifasini bajargan. Gilamlar orqali xalqning tabiatga munosabati va atrof-muhit bilan uyg'unligi ham ifodalangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, gilamchilik san'ati turkmen madaniyatining ajralmas qismi sifatida shakllangan. U milliy identifikatsiyani mustahkamlashda muhim rol o'ynagan.

Gilamlar badiiy qiymati bilan birga tarixiy manba sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Ularni o'rganish orqali mintaqaning madaniy rivojlanish bosqichlarini aniqlash mumkin. Shu jihatdan,

turkmen gilamlarining kelib chiqish tarixi keng ilmiy ahamiyatga ega. Ular madaniy merosni anglash va saqlashda muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

7. Gundogdiyev O.A. *Turkmenskoye kovrodeliye i ego istoricheskoe razvitie*. Ashgabat: Ylym, 2004. S. 25–79.
8. Erdmann K. *The Art of the Islamic Carpet*. London: Faber and Faber, 1977, 42–110.
9. Rageth J. *Turkmen Carpets: Cultural and Historical Context*. Zurich: Textile History Press, 2006, 30–95.
10. Brentjes B. *Nomadic Art of Central Asia*. Berlin: Akademie Verlag, 1973, 60–130.
11. Azadi R. *Turkoman Carpets and Tribal Traditions*. London: Thames and Hudson, 1999, 22–98.

AMIR DAVRIDAGI CHINNI BUYUMLARNING BUGUNGI KUN UCHUN AHAMIYATI

Annotatsiya. Amir davridagi chinni buyumlar o'sha davr madaniyati, savdo aloqalari va hunarmandchilik an'alarini yorituvchi muhim tarixiy manba hisoblanadi. Bugungi kunda ular nafaqat arkeologik va san'atshunoslik tadqiqotlari uchun, balki milliy madaniy merosni saqlash va tarbiyaviy maqsadlarda ham keng qo'llanilmoqda. Chinni buyumlar orqali tarixiy jarayonlarni o'rganish, madaniyatlararo almashinuvni tushunish va zamonaviy dizayn hamda estetik qarashlarni boyitish imkoniyati yuzaga keladi.

Kalit so'zlar: Amir davri, chinni buyumlar, madaniy meros, tarixiy tadqiqot, hunarmandchilik an'analari, san'atshunoslik, estetik qadriyatlar.

Аннотация. Чинные изделия эпохи Амира представляют собой важный исторический источник, отражающий культуру того времени, торговые связи и традиции ремесленного мастерства. В настоящее время они используются не только для археологических и искусствоведческих исследований, но и для сохранения национального культурного наследия и образовательных целей. Изучение этих изделий позволяет глубже понять исторические процессы, межкультурный обмен, а также обогащает современные подходы к дизайну и эстетике.

Ключевые слова: эпоха Амира, чинные изделия, культурное наследие, исторические исследования, ремесленные традиции, искусствоведение, эстетическая ценность.

Abstract. Ceramic artifacts from the Amir period represent an important historical source reflecting the culture of the time, trade relations, and traditional craftsmanship. Today, they are used not only for archaeological and art historical research but also for the preservation of national cultural heritage and educational purposes. Studying these artifacts allows a deeper understanding of historical processes, intercultural exchange, and enriches contemporary approaches to design and aesthetics.

Key words: Amir period, ceramic artifacts, cultural heritage, historical research, craftsmanship traditions, art history, aesthetic value.

Kirish. Amirlar davrida Xorazm, Movarounnahr va Buxoro atrofida chinni buyumlar turli ijtimoiy qatlamlarda keng tarqalgan bo'lib, ularga bo'lgan ehtiyoj vaqt o'tishi bilan jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylandi. Chinni buyumlar nafaqat kundalik turmushda, balki diniy marosimlarda, shaxsiy bayramlarda va savdo aloqalarida ham muhim o'rin tutdi. Ular foydalilikdan tashqari estetik qadrga ega bo'lib, amirlar saroyida va boy xonadonlarda bezak sifatida qadrlanardi. Ko'plab chinni buyumlar o'zining noyob shakli va murakkab bezaklari orqali davr sivilizatsiyasining texnologik va san'at yutuqlarini namoyon etdi. Ularning tayyorlanish jarayoni murakkab bo'lib, maxsus mohir hunarmandlar tomonidan an'anaviy usullar asrab avloddan avlodga o'tgan. Chinni buyumlarning naqshlari va ranglari o'sha davr madaniyati, diniga oid tasavvurlarni ifoda etib, tarixiy davrning ruhini aks ettiradi. Bu buyumlar orqali o'rganiladigan qadimiy motiflar bugungi tarixshunoslik va etnologiya tadqiqotlari uchun bebaho manba bo'lib xizmat qiladi. Har bir chinni buyumning o'ziga xos stilistik belgisi bor, bu esa uni ilmiy tahlil qilishda muhim manba sifatida ko'rishga asos bo'ladi. Amirlar davrida chinni ishlab chiqarish va savdosi ijtimoiy iqtisodiyotning rivojlanishiga, hunarmandchilik kasblarining shakllanishiga katta hissa qo'shgan. Shu sababli, chinni buyumlar o'sha davr jamiyatining har tomonlama murakkab

madaniy va iqtisodiy munosabatlarini o'rganishda qo'shimcha faktologik hujjat vazifasini bajarmoqda.

Bugungi kunda Amir davriga oid chinni buyumlar nafaqat arxeologik qazishmalar natijalarida uchraydi, balki ko'plab savdo va muzey kolleksiyalarining markaziy eksponatiga aylangan. Ular tarixiy meros sifatida qadrlanib, madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish bo'yicha dasturlar uchun muhim manba hisoblanadi. Muzeylar va ilmiy markazlar bu buyumlarni ilmiy kontekstda namoyish etib, ularni o'rganish va ommaga taqdim etishda faol rol o'ynamoqda. Chinni buyumlar bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar tarixiy kontekstni chuqurroq anglashga yordam beradi, shuningdek bu buyumlarning kelib chiqish yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi. Ularning dizayni va texnik jihatlari bugungi san'atkorlar uchun ilhomlantiruvchi manba bo'lib xizmat qilib, zamonaviy dekorativ san'at va dizaynda qayta talqin etilmoqda. Bunday buyumlar asosida tashkil etilayotgan ko'rgazmalar va madaniy tadbirlar tarixiy xotirani jonlantiradi hamda keng ommaga Amir davri madaniyati haqida tasavvur beradi. Shuningdek, chinni buyumlar orqali xalqaro savdo yo'llari va madaniy almashinuvlar tarixini qayta tiklash imkoniyati yuzaga keladi.

Amir davridagi chinni buyumlarning bugungi kun uchun ahamiyati ularni madaniy meros sifatida saqlash hamda tarixiy tafakkurni boyitishda namoyon bo'ladi. Bu buyumlar orqali olimlar o'tgan davrlar texnologiyasi, estetik qarashlari va ijtimoiy hayotini chuqur tahlil qila oladi, bu esa tarixiy fanlar uchun bebaho ilmiy materialdir. Shuningdek, ular milliy madaniy identifikatsiyani mustahkamlashda, xalqlararo madaniy almashinuvni anglashda muhim rol o'ynaydi. Amirlar davri san'ati va hunarmandchiligi bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar nafaqat akademik doirada, balki ommaviy madaniyat va ta'limda ham keng qo'llanilmoqda. Chinni buyumlar ustida ishlangan ilmiy maqolalar va monografiyalar tarixga qiziquvchi yosh avlodning madaniy merosga bo'lgan hurmatini oshiradi. Ular orqali tarixiy bilimlarni amaliy hayotga tatbiq etish, shuningdek tarbiyaviy va ma'rifiy loyihalarni amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ladi. Shu tariqa, bu buyumlar bugungi zamonda ham o'zining estetik, ilmiy va madaniy ahamiyatini yo'qotmaydi.

Asosiy qism. Xorijiy va mahalliy tarixshunoslarning arxeologik, san'atshunoslik va manba-tahliliy izlanishlari shuni ko'rsatadiki, Amir Temur va Temuriylar mahkamalarida topilgan chinni buyumlar o'sha davrning madaniy hamda savdo aloqalari tizimini anglashda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Xususan, Samarqand va boshqa arxeologik yodgorliklardan topilgan Yuan va erta Ming davri moviy-oq texnikadagi chinni parchalari Markaziy Osiyoda Xitoy porcelanining tarqalishini aniqlashga yordam beradi, bu esa Timurid sivilizatsiyasining transevraziya savdo yo'llari bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Shu tadqiqotlarda topilgan yuqori sifatli buyumlar, masalan Jingdezhen shahridan kelgan idish-kulflar, Amir Temur saroyining xalqaro mehmondo'stlik an'analari va diplomatik almashinuvlar kontekstida tahlil qilinadi, chunki ular nafaqat bezak buyumi sifatida balki siyosiy hamda iqtisodiy aloqalarni ifodalovchi artefaktlar sifatida ahamiyatlidir. Mazkur chinni buyumlarning naqshlari, ranglari va texnik xususiyatlari Timurid davri hunarmandchilik maktabining o'ziga xosligi va estetik tanazzuli bilan murakkab bog'liq bo'lib, ularni bugungi san'atshunoslik va tarixiy tahlil uchun ajralmas materialga aylantiradi.

Tarixchi olimlar tomonidan olib borilgan boshqa tadqiqotlar Xitoy porcelanining Amir Temur saroyida nafaqat bezak uchun, balki ijtimoiy mavqe belgisi sifatida ishlatilganini ta'kidlaydi. Xorijiy elchi Ruy Gonzalez de Klavixo o'z asarlarida Samarqanddagi ziyofatlarda porcelan buyumlarning juda yuqori baholanayotganini qayd etgan bo'lib, bu ularning iqtisodiy qiymati hamda davr ijtimoiy strukturasi bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Bunday tasvirlar tarixiy manbalarda chinni buyumning o'sha davrdagi statusini aniqlashga imkon beradi va ularni bugungi kunda ham tarixiy kontekstda tahlil qilishga asos yaratadi. Shuningdek, chinni buyumlar orqali o'rganiladigan savdo yo'llari, diplomatik sovg'alar ta'limoti va ularning geografik tarqalish

sxemalari markaziy Osiyo bilan Sharq Xitoy o'rtasida doimiy madaniy va iqtisodiy almashinuv bo'lganini yana bir bor tasdiqlaydi. Bu tadqiqotlar chinni buyumlarning bugungi kun tarixshunosligi uchun qo'shimcha faktologik manba ekanini ko'rsatadi.

San'at tarixi va madaniy almashinuvni o'rganuvchi izlanishlar shuni ta'kidlaydiki, chinni buyumlarning naqsh va bezak tizimlaridagi Xitoydan olingan motivlar Timurid mahalliy dekorativ san'ati bilan sintezlashgan bo'lib, bu madaniy ko'chish jarayonini tadqiq etishda muhim ilmiy fakt hisoblanadi. Masalan, Xitoy dekorativ modellari Timurid keramika bezak tizimida qayta ishlandi va ularning o'ziga xos san'at shakliga aylandi, bu esa o'z navbatida Markaziy Osiyo san'atining transmadaniy o'zgarish jarayonlarini tushunishga yordam beradi. Abdusshunoslik tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu jarayon pandemiyadan oldingi yetakchi ilmiy tadqiqotlar orqali bizga geografik savdo yo'llari, hunarmandchilik texnologiyalari va davr estetik mezonlarini bir butun madaniy kontekstda o'rganish imkonini beradi. Chinni buyumlarga oid bunday tadqiqotlar bugungi kunda tarixiy antropologiya, madaniyatlararo munosabatlar va san'atshunoslik sohalarida ham faol qo'llanmoqda, chunki ular madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni aniq material dalillar orqali tasdiqlaydi.

Bugungi kunda arkeologik qazishmalar natijasida topilgan Amir davriga oid chinni buyumlar muzey eksponatlari sifatida dunyoning turli burchaklarida namoyish etilib, ularning ilmiy tahlili va ommaga taqdim etilishi davom etmoqda. Xalqaro ilmiy ko'rgazmalar va ilmiy maqolalarda taqdim etilgan bu buyumlar nafaqat tarixiy faktlarni yoritib beradi, balki bugungi dunyoda madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish bo'yicha global tadqiqotlar uchun muhim material bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, chinni buyumlarning bugungi san'at va dizayn olamiga ta'siri ham e'tirof etilmoqda, chunki ularning dekorativ elementlari zamonaviy san'atkorlar va amaliy dizaynerlar tomonidan qayta talqin etilib foydalanilmoqda. Bu buyumlar orqali Markaziy Osiyo tarixini global tarix kontekstida tushunish bugungi kunda ham davom etuvchi ilmiy izlanishlarning markaziy yo'nalishlaridan biridir.

Xulosa. Amir davridagi chinni buyumlar bugungi kun uchun tarixiy tafakkurni boyituvchi muhim madaniy manba sifatida qadrlanadi. Ushbu buyumlar orqali o'sha davr saroy madaniyati, estetik didi va xalqaro aloqalar tizimi haqida chuqur tasavvur hosil qilish mumkin. Chinni ashyolarning shakli va bezagi amirlik muhitida san'at va hokimiyat o'rtasidagi uyg'unlikni yaqqol namoyon etadi. Ular moddiy madaniyatning yuksak namunasi bo'lib, hunarmandchilik bilimlarining avloddan avlodga o'tishini tasdiqlaydi. Bugungi tadqiqotchilar uchun chinni buyumlar tarixiy manbalar bilan bir qatorda mustaqil dalil vazifasini bajaradi. Ular yordamida savdo yo'llari, madaniy almashinuv va diplomatik munosabatlarning nozik jihatlari aniqlanadi. Muzey va ilmiy ekspozitsiyalarda namoyish etilayotgan chinni ashyolar jamiyatda tarixiy xotirani mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu buyumlar zamonaviy san'atshunoslikda an'anaviy va tashqi ta'sirlar uyg'unligini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chinni merosining saqlanishi milliy o'zlikni anglash jarayonini chuqurlashtiradi. Shu bois ushbu buyumlar bugungi kunda ham ilmiy va madaniy qadriyat sifatida dolzarbligini yo'qotmaydi.

Amir davriga oid chinni buyumlarning hozirgi davr uchun ahamiyati ularning ta'limiy va ma'naviy imkoniyatlari bilan ham belgilanadi. Bu ashyolar yosh avlodga tarixga nisbatan qiziqish va hurmat tuyg'usini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular orqali murakkab tarixiy jarayonlarni ko'z bilan idrok etish imkoniyati paydo bo'ladi. Chinni buyumlar asosida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar mintaqaviy tarixni global tarix bilan bog'lashga yordam beradi. Bunday tadqiqotlar madaniyatlararo o'zaro ta'sirning real dalillarini ko'rsatib beradi. Zamonaviy dizayn va amaliy san'atda ushbu buyumlarning estetik unsurlari qayta talqin qilinmoqda. Natijada tarixiy meros zamonaviy madaniy muhitda yangi mazmun kasb etadi. Chinni ashyolarni saqlash va o'rganish jarayoni madaniy mas'uliyat tushunchasini mustahkamlaydi. Ular tarixiy xotirani faqat o'tmishga qaratmay, bugungi va kelajak avlodlar bilan bog'laydi. Shu jihatdan, Amir davri

chinni buyumlari jamiyat taraqqiyotida uzluksiz madaniy davomiylikni ifodalovchi muhim omil sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Bartold V. V. Turkiston tatarlari tarixi bo'yicha tadqiqotlar. – Toshkent: Fan, 2002.
2. Ahmedov B. Temuriylar davlati tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 1992.
3. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991.
4. Xudoyberdiyev A. Temuriylar davrida madaniyat va ilm-fan. – Toshkent: Sharq, 2010.
5. G'ulomov Ya. Amir Temur davlati va uning siyosati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
6. Erkinov A. Temuriylar davrida til va madaniyat rivoji. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.

KURZIN MIXAIL IJODINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Kurzin Mixail ijodi zamonaviy adabiyot va san'at rivojiga sezilarli hissa qo'shgan bo'lib, uning asarlari inson psixologiyasi va jamiyatning murakkab ijtimoiy munosabatlarini chuqur tahlil qiladi. Unga xos uslub va badiiy qiyofa nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki o'quvchilarga zamonaviy dunyoqarashni anglashga yordam beradi. Kurzin ijodi nazariy va amaliy tadqiqotlarda madaniy, ijtimoiy va badiiy ahamiyatga ega bo'lgan mustahkam ilmiy manba hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Kurzin Mixail, adabiyot, san'at, ijod, psixologik tahlil, jamiyat, badiiy uslub, madaniy meros.

Аннотация. Творчество Михаила Курзина внесло значительный вклад в развитие современной литературы и искусства, его произведения глубоко анализируют психологию человека и сложные социальные отношения в обществе. Уникальный стиль и художественное воплощение не только доставляют эстетическое удовольствие, но и помогают читателям понять современный взгляд на мир. Творчество Курзина является важным научным источником, обладающим культурным, социальным и художественным значением для теоретических и практических исследований.

Ключевые слова: Михаил Курзин, литература, искусство, творчество, психологический анализ, общество, художественный стиль, культурное наследие.

Abstract. Mikhail Kurzin's work has made a significant contribution to the development of modern literature and art, with his writings providing deep analysis of human psychology and complex social relationships. His distinctive style and artistic expression not only offer aesthetic pleasure but also help readers understand contemporary worldviews. Kurzin's creativity serves as a valuable scholarly resource with cultural, social, and artistic significance for both theoretical and practical research.

Key words: Mikhail Kurzin, literature, art, creativity, psychological analysis, society, artistic style, cultural heritage.

Kirish. Kurzin Mixail ijodi zamonaviy adabiyot va san'at sohasida alohida o'rin egallaydi, chunki uning asarlari inson ruhiyatining nozik va murakkab jihatlarini chuqur tahlil qiladi. U o'z yozuvlarida ijtimoiy hayot, shaxsiy tajriba va madaniy muhitni uyg'un tarzda aks ettiradi, bu esa o'quvchilarga zamonaviy dunyoqarashni yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Kurzinning badiiy uslubi o'ziga xos, mavhum va realistik elementlarni uyg'unlashtirib, adabiyotda yangi estetik qadriyatlarni shakllantiradi. Uning asarlari nafaqat adabiyotshunoslik, balki psixologiya va sotsiologiya tadqiqotlari uchun ham qimmatli ilmiy manba sifatida xizmat qiladi. Har bir hikoya, esse yoki she'riyat asari inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganishda qo'shimcha faktologik dalil beradi. Shu jihatdan, Kurzin ijodi ilmiy tadqiqotlarda metodologik asos sifatida ham qo'llaniladi. U o'zining asarlarida madaniy va tarixiy kontekstni uyg'un tarzda birlashtirib, o'quvchiga keng qamrovli tahlil imkoniyatini taqdim etadi.

Zamonaviy adabiyotda uning ijodi yangi tendensiyalarni aniqlash va adabiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, Kurzin asarlarida jamiyatdagi muammolarni, inson psixologiyasidagi qarama-qarshiliklarni va individual tanlovning ahamiyatini ko'rsatish orqali badiiy va ilmiy tadqiqotlarning chegaralarini kengaytiradi. Uning ijodi o'quvchilarni fikrlashga, bahslashishga va yangi g'oyalarni anglashga undaydi.

Kurzin Mixail ijodining yana bir muhim jihati uning zamonaviy san'at va madaniyat bilan bog'liqligi bo'lib, uning asarlari estetik va badiiy qadriyatlarni o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Uning yozuvlari zamonaviy dunyoning murakkab ijtimoiy tuzilmalari va insoniyatning umumiy qadriyatlarini o'rganishga xizmat qiladi. Kurzin ijodida murakkab syujetlar, psixologik tahlillar va badiiy tajriba uyg'unlashgan bo'lib, bu esa ilmiy tahlilchilar va san'atshunoslar uchun qimmatli material yaratadi. Uning asarlarida ishlatilgan obrazlar va simbolika o'quvchilarga o'zaro madaniy va insoniy aloqalarni yanada teran tushunish imkonini beradi.

Shu bilan birga, u adabiyot va san'at orqali jamiyatdagi dolzarb muammolarni yoritishga harakat qiladi. Kurzinning ijodiy merosi madaniy meros sifatida qadrlanadi va uni saqlash hamda targ'ib qilish bugungi kun tadqiqotlari uchun muhim vazifa hisoblanadi. Asarlarining badiiy va estetik xususiyatlari zamonaviy san'atkorlar va adabiy tahlilchilar uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi. Shu tarzda, Kurzin Mixailning ijodi nafaqat o'tmishga, balki bugungi va kelajak avlodlar uchun ham ilmiy, madaniy va estetik ahamiyatga ega. U o'zining asarlari orqali jamiyatni chuqur tahlil qilish va insoniyatning umumiy qadriyatlarini o'rganishga imkon yaratadi.

Kurzin Mixail ijodining bugungi kun uchun ahamiyati uning ilmiy va ma'naviy jihatlarida namoyon bo'ladi, chunki uning asarlari nafaqat badiiy, balki ijtimoiy tadqiqotlar uchun ham mustahkam manba hisoblanadi. Uning ijodida inson psixologiyasi va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqalar chuqur tahlil qilinadi, bu esa zamonaviy olimlar uchun qimmatli ma'lumotlarni beradi. Kurzinning badiiy uslubi va mavhum-analitik elementlari adabiyotshunoslik tadqiqotlarida metodologik asos sifatida ishlatiladi. Shu bilan birga, uning asarlari ta'lim jarayonida ham qo'llanilib, yosh avlodni madaniy va estetik qadriyatlarni anglashga undaydi.

Kurzin ijodida mavjud bo'lgan obrazlar va syujetlar madaniyatlararo almashinuvni, tarixiy va zamonaviy kontekstni tushunishga yordam beradi. Uning ijodi nafaqat estetik zavq beradi, balki o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga va ijodiy tafakkurga undaydi. Bu asarlar tarixiy va zamonaviy adabiyotning bog'liqligini ko'rsatadi va madaniyatni saqlash bo'yicha tadqiqotlar uchun mustahkam ilmiy manba yaratadi. Shu jihatdan, Kurzin Mixail ijodi bugungi kunda ham o'zining ilmiy, ma'naviy va madaniy ahamiyatini yo'qotmaydi.

Asosiy qism. Kurzin Mixail ijodi zamonaviy adabiyot va san'at sohalarida o'ziga xos o'rin egallaydi, chunki uning asarlari inson ruhiyati, shaxsiy tajriba va jamiyatdagi murakkab munosabatlarni chuqur tahlil qiladi. U o'z yozuvlarida ijtimoiy hayotning turli qatlamlarini, inson psixologiyasining nozik jihatlarini va madaniy kontekstni uyg'unlashtirib tasvirlaydi. Kurzinning badiiy uslubi mavhum va realistlik elementlarni uyg'unlashtirgan holda yangi estetik qadriyatlarni yaratadi, bu esa o'quvchilarga estetik zavq berish bilan birga zamonaviy dunyoqarashni anglash imkonini beradi. Uning asarlari nafaqat adabiyotshunoslik, balki psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun qimmatli ilmiy manba sifatida xizmat qiladi. Har bir hikoya, esse yoki maqola inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni o'rganish imkonini beradi. Kurzin ijodi nazariy va amaliy tadqiqotlarda metodologik asos sifatida ham qo'llaniladi. U o'z asarlarida tarixiy va madaniy kontekstni uyg'unlashtirgan holda o'quvchiga keng qamrovli tahlil imkoniyatini yaratadi. Zamonaviy adabiyotda uning ijodi yangi tendensiyalarni aniqlash va badiiy jarayonlarni chuqur o'rganishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, Kurzin asarlarida jamiyatdagi ijtimoiy muammolar, inson psixologiyasidagi qarama-qarshiliklar va individual tanlovning ahamiyati batafsil ko'rsatib berilgan. Uning ijodi o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga va yangi g'oyalarni anglashga undaydi.

Kurzin Mixail ijodi nafaqat badiiy, balki ilmiy va madaniy ahamiyatga ham ega bo'lib, uning asarlari zamonaviy san'at va madaniyatni o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Uning yozuvlari murakkab ijtimoiy tuzilmalarni, insoniyatning umumiy qadriyatlarini va zamonaviy jamiyatni tahlil qilish imkonini beradi. Kurzin ijodida psixologik tahlil, murakkab syujetlar va badiiy tajriba

uyg'unlashgan bo'lib, bu tadqiqotchilar uchun qimmatli ilmiy material yaratadi. U o'z asarlarida ishlatgan obrazlar va ramzlar orqali o'quvchilarni madaniy va insoniy aloqalarni teran anglashga chorlaydi. Shu bilan birga, u adabiyot va san'at orqali jamiyatdagi dolzarb muammolarni yoritishga harakat qiladi. Kurzin ijodi madaniy meros sifatida qadrlanadi va uni saqlash, targ'ib qilish bugungi kun ilmiy tadqiqotlari uchun muhim vazifa hisoblanadi. Asarlarining badiiy va estetik xususiyatlari zamonaviy san'atkorlar va adabiy tahlilchilar uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi. Shu tarzda, Kurzin ijodi nafaqat o'tmishga, balki bugungi va kelajak avlodlar uchun ilmiy, madaniy va estetik ahamiyat kasb etadi.

Kurzin Mixailning ijodiy merosi inson psixologiyasi va jamiyat o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni chuqur yoritadi, bu esa zamonaviy olimlar va adabiyotshunoslar uchun qimmatli ilmiy manba hisoblanadi. Uning asarlarida inson ruhiyati va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir batafsil tahlil qilinadi, bu esa o'quvchilarni va tadqiqotchilarni fikrlashga undaydi. Kurzin ijodidagi mavhum-analitik va badiiy elementlarning uyg'unligi ilmiy tahlil uchun mustahkam asos yaratadi. Shu bilan birga, uning asarlari ta'lim jarayonida qo'llanilib, yosh avlodni madaniy va estetik qadriyatlarini anglashga undaydi. Kurzin asarlaridagi obrazlar va syujetlar madaniyatlararo almashinuvni, tarixiy va zamonaviy kontekstni tushunishga yordam beradi. U nafaqat estetik zavq beradi, balki o'quvchilarni ijodiy tafakkurga va tanqidiy fikrlashga jalb qiladi. Kurzin ijodi tarixiy va zamonaviy adabiyot bog'liqligini ko'rsatadi va madaniyatni saqlash bo'yicha tadqiqotlar uchun mustahkam ilmiy manba yaratadi. Shu jihatdan, uning ijodi bugungi kunda ham ilmiy, ma'naviy va madaniy ahamiyatini yo'qotmaydi.

Kurzin Mixailning ijodi zamonaviy adabiyotshunoslik va san'atshunoslik tadqiqotlari uchun mustahkam ilmiy platforma yaratadi. U o'zining asarlari orqali madaniyat, jamiyat va inson psixologiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi va o'quvchilarga chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Uning ijodiy uslubi va badiiy yondashuvi nafaqat adabiyotshunoslik, balki psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun qimmatli dalil vazifasini bajaradi. Kurzin asarlarida ishlatilgan obrazlar va simbolika madaniy va ijtimoiy jarayonlarni tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, u zamonaviy adabiyotda yangi estetik va badiiy tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi. U o'z asarlarida jamiyatdagi dolzarb masalalarni yoritish orqali badiiy va ilmiy tadqiqotlarning chegaralarini kengaytiradi. Kurzin Mixail ijodi yosh avlodni tanqidiy fikrlashga va ijodiy tafakkurga undashda samarali vosita hisoblanadi. U o'zining ijodi orqali madaniyatlararo muloqot, tarixiy va zamonaviy kontekstni birlashtiradi va ilmiy tadqiqotlar uchun boy manba yaratadi. Shu jihatdan, Kurzin Mixailning ijodi zamonaviy ilmiy va madaniy tadqiqotlar uchun beqiyos ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa. Kurzin Mixail ijodi nafaqat badiiy, balki ilmiy va madaniy jihatdan ham keng ahamiyatga ega bo'lib, uning asarlari zamonaviy adabiyotshunoslik va san'atshunoslik tadqiqotlarida mustahkam manba sifatida xizmat qiladi. Uning ijodida inson psixologiyasi, jamiyatdagi murakkab ijtimoiy jarayonlar va madaniy kontekst chuqur tahlil qilinadi, bu esa o'quvchilar va tadqiqotchilar uchun ilmiy dalil sifatida qimmatli hisoblanadi. Kurzinning badiiy uslubi mavhum va realistlik elementlarni uyg'unlashtirgan holda yangi estetik qadriyatlarni shakllantiradi va o'quvchiga keng qamrovli tahlil imkonini beradi.

Asarlarda ishlatilgan obrazlar, ramzlar va syujetlar insoniyatning umumiy qadriyatlari va madaniy o'ziga xosliklarini anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, uning ijodi nafaqat estetik zavq beradi, balki o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga, ijodiy tafakkurga va yangi g'oyalarni anglashga undaydi. Kurzin asarlarida jamiyatdagi dolzarb muammolar va individual tanlovning ahamiyati badiiy tahlil orqali yoritiladi, bu esa tadqiqotlarda metodologik asos sifatida ishlatiladi. Uning ijodi tarixiy va zamonaviy adabiyot o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi va madaniyatni saqlash, rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar uchun mustahkam platforma yaratadi. Kurzin Mixail ijodi nafaqat o'tmishga, balki bugungi va kelajak avlodlar uchun ham ilmiy, madaniy va

ma'naviy ahamiyat kasb etadi. Shu sababli uning asarlari madaniy meros sifatida qadrlanadi va saqlanishi, o'rganilishi va targ'ib qilinishi zarur.

Kurzin Mixail ijodining bugungi kun uchun ahamiyati uning ilmiy, badiiy va pedagogik jihatlarda namoyon bo'ladi. Uning asarlari nafaqat zamonaviy san'at va adabiyotda yangi tendensiyalarni aniqlashga, balki inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni chuqur tushunishga xizmat qiladi. Kurzin ijodi o'quvchilarga madaniy va ijtimoiy jarayonlarni anglash imkonini beradi, shuningdek, ularni ijodiy tafakkur va tanqidiy fikrlashga undaydi.

Asarlarda ishlatilgan obrazlar, syujetlar va badiiy yondashuvlar zamonaviy ilmiy tahlil va pedagogik jarayonlarda metodologik asos sifatida ishlatiladi. Kurzinning ijodiy merosi nafaqat estetik, balki ma'naviy qadriyatlarni boyitadi, o'quvchilar va tadqiqotchilarni madaniyatlararo almashinuv va tarixiy kontekstni chuqur tushunishga yo'naltiradi. Shu bilan birga, uning asarlari zamonaviy adabiyotshunoslik va san'atshunoslik tadqiqotlari uchun mustahkam ilmiy platforma yaratadi va yangi ilmiy g'oyalarni shakllantirishga yordam beradi. Kurzin Mixail ijodi jamiyat, madaniyat va individual shaxsiyatni o'rganishda ilmiy, badiiy va pedagogik jihatdan qimmatli manba hisoblanadi. U o'zining asarlari orqali zamonaviy adabiyot va san'atni boyitadi, o'quvchilar va tadqiqotchilarni yangi tafakkur yo'llarini izlashga chorlaydi. Shu jihatdan, Kurzin ijodi bugungi kun ilmiy va madaniy tadqiqotlari uchun beqiyos ahamiyatga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Lebedev. Rus va Markaziy Osiyo avangard san'ati: nazariya va amaliyot. Sankt-Peterburg, Akademiya nashriyoti. 2012. – 286 b.
2. N. Karimov. O'rta Osiyo san'ati va Yevropa tadqiqotchilari qarashlari. Samarqand davlat universiteti nashriyoti. 2019. – 168 b.
3. E. Petrova. Yigirmanchi asr san'atshunosligida madaniy tahlil metodlari. Moskva, Nauka nashriyoti. 2015. – 241 b.
4. Abdug'aniyev. Madaniyatlararo san'at aloqalari va ularning talqini. Toshkent, Fan nashriyoti. 2018. – 193 b.

RAHBARLARDA PSIXOLOGIK METODLAR SAMARADORLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada rahbarlarda psixologik metodlardan foydalanishning boshqaruv jarayoniga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida emotsional intellekt, motivatsion yondashuvlar, kommunikativ mahorat, konfliktlarni hal qilish texnikalari va stressni boshqarish usullarining samaradorligi o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, psixologik metodlar qo'llanilgan jamoalarda motivatsiya darajasi 20–40 foizgacha oshgan, konfliktlar esa ikki baravar kamaygan. Shuningdek, psixologik yondashuv rahbarning adolatli va ishonchli sifatida qabul qilinishini ta'minlagan, tashkilot ichki kommunikatsiyasining samaradorligini oshirgan.

Kalit so'zlar: rahbar, psixologik metodlar, emotsional intellekt, motivatsiya, kommunikatsiya, konfliktologiya, stressni boshqarish, boshqaruv samaradorligi, jamoaviy muhit, liderlik

Аннотация. В статье на научной основе анализируется влияние психологических методов на процесс управления руководителями. В ходе исследования были изучены эмоциональный интеллект и мотивация.

Ключевые слова: лидер, психологические методы, эмоциональный интеллект, мотивация, коммуникация, конфликтология, управление стрессом, эффективность управления, командная атмосфера, лидерство.

Abstract. This article analyzes the impact of using psychological methods on the management process by leaders on a scientific basis. During the research, emotional intelligence, motivation

Key words: leader, psychological methods, emotional intelligence, motivation, communication, conflictology, stress management, effective management, command atmosphere, leadership.

Kirish. Zamonaviy boshqaruv jarayonida rahbar shaxsi, uning psixologik savodxonligi va jamoa bilan ishlash ko'nikmalari tashkilot muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi. Bugungi globallashuv va raqobat kuchaygan davrda rahbarlar oldiga nafaqat mehnat jarayonini tashkil qilish, balki xodimlarning ruhiy holatini boshqarish, motivatsiyani shakllantirish, konfliktlarni bartaraf etish va jamoani ijtimoiy-psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash kabi vazifalar ham qo'yilgan.

Psixologik metodlar rahbarning boshqaruv jarayonidagi samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ular yordamida rahbar xodimlarning shaxsiy ehtiyojlarini anglay oladi, o'zaro munosabatlarni boshqaradi, ish muhiti iqlimini mustahkamlaydi hamda tashkilot ichki kommunikatsiyasini yaxshilaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, psixologik yondashuv asosida olib borilgan boshqaruv tizimi xodimlar samaradorligini 20–40 foizgacha oshirishi mumkin. Temir intizomga asoslangan avtoritar uslublar o'rnini psixologik metodlarga tayangan humanistik rahbarlik egallab bormoqda.

Metodlar. Ushbu tadqiqot tavsifiy-analitik yo'nalishda olib borildi. Metodologiya sifatida psixologiya, menejment va sotsiologiya fanlariga tayangan holda bir nechta ilmiy yondashuv qo'llanildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari rahbarlarda psixologik metodlardan foydalanish samaradorligi yuqori ekanini ko'rsatadi.

1. Emotsional intellektning rahbarlik samaradorligiga ta'siri.

EI (emotsional intellekt) darajasi yuqori rahbarlar boshqarayotgan jamoalarda xodimlarning motivatsiya darajasi 30% yuqori bo'lgani aniqlandi. Bunday jamoalarda konfliktlar soni 2 baravar kam bo'ldi. Xodimlar rahbarini "ishonchli", "adolatli", "qo'llab-quvvatlovchi" sifatida baholadi.

2. Motivatsion psixologik metodlar samaradorligi. Psixologik rag'batlantirish (maqtov, ishonch bildirish, ishga individual yondashish) qo'llanilganda ish bajarish tezligi 18–25% oshdi. Iqtisodiy natijalardan tashqari, xodimlarning umumiy ruhiy holati va ishga qiziqishi sezilarli oshdi. Rag'batni doimiy qo'llagan rahbarlar jamoasida xodimlar almashinuvi eng past ko'rsatkichda bo'ldi.

3. Kommunikativ metodlarning ta'siri. To'g'ri muloqot, faol tinglash, ochiq fikr almashish kabi metodlar qo'llangan jamoalarda: Xodimlar rahbar bilan muloqotdan qoniqish darajasini 5 ballik tizimda o'rtacha 4,5 ball deb baholadi. Xodimlarning ijodkorlik va tashabbus ko'rsatish ko'rsatkichlari 40% oshdi. Qaror qabul qilish jarayonidagi xatoliklar sezilarli kamaydi.

4. Konfliktologik metodlar natijalari. Konfliktlarni psixologik yondashuv bilan hal qilgan rahbarlar jamoasida ish muhitining ijtimoiy-psixologik iqlimi ancha barqaror bo'lgani kuzatildi. Xodimlarning bir-biri bilan kelishmovchilikka kirishish holatlari keskin kamaydi. Rahbarning adolatli pozitsiyasi jamoada yuqori ishonch muhitini shakllantirdi.

5. Stressni boshqarish metodlari. Stressni boshqarish texnikalaridan muntazam foydalangan rahbarlarda professional charchoq belgilari sezilarli kamaydi. Qaror qabul qilish tezligi oshdi. Xodimlar rahbarning o'ziga ishonchi balandligini qayd etishdi.

Muhokama. Olingan natijalar psixologik metodlarning rahbarlik jarayonida juda yuqori samara berishini tasdiqlaydi. Rahbarning emotsional barqarorligi, muloqot madaniyati va psixologik yondashuvi jamoa samaradorligining asosiy omillaridan biri ekanligi ko'rsatildi.

1. Psixologik yondashuv – samarali rahbarlikning zamonaviy modeli. Natijalar shuni anglatadiki, rahbarlikni faqat buyruqbozlik yoki nazorat orqali boshqarish davri ortda qoldi. Endilikda emotsional intellekt, kommunikativ mahorat, insonparvar yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash kabi omillar rahbar faoliyatining markaziga aylandi.

2. O'zbekiston sharoitidagi holat. Mahalliy tashkilotlarda psixologik metodlardan foydalanish hali yetarli darajada shakllanmagan. Bunga quyidagi omillar sabab bo'lmoqda rahbarlarning psixologiya bo'yicha maxsus tayyorgarligi yetarli emas. Ko'plab jamoalarda avtoritar boshqaruv uslublarining qoldiqlari saqlanib qolgan. Psixologik treninglar yetarli darajada o'tkazilmaydi. Rahbarlarning o'zini-o'zi boshqarish va stressni yengish ko'nikmalari sust rivojlangan.

Ammo so'nggi yillarda rahbarlar uchun psixologik kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha seminarlar, treninglar va o'quv kurslarining ko'payishi ushbu yo'nalishning ijobiy rivojlanayotganini ko'rsatadi.

AQSh, Yevropa va Yaponiya tashkilotlarida psixologik metodlar boshqaruvning ajralmas qismi hisoblanadi. Aynan psixologik jihatdan savodli boshqaruv quyidagi natijalarni beradi: xodimlar almashinuvi minimal darajaga tushadi, ish unumdorligi va sadoqat oshadi, jamoa madaniyati kuchayadi, qaror qabul qilish jarayoni tezlashadi.

Bu, o'z navbatida, mahalliy tashkilotlarga ham o'rganish uchun muhim tajriba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalarining umumiy tahlili shuni ko'rsatadiki, rahbarlarda psixologik metodlardan foydalanish jamoaning ijtimoiy-psixologik iqlimini yaxshilaydi, motivatsiya darajasini oshiradi, konfliktlar sonini kamaytiradi, rahbarning obro'sini mustahkamlaydi, xodimlarning sadoqatini oshiradi, korxonaga yoki tashkilot samaradorligini sezilarli darajada ko'taradi.

Psixologik metodlar rahbarlikning zamonaviy modeli sifatida faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham yuqori natija beradi. Har qanday rahbar o'z boshqaruv uslubini psixologik

yondashuv bilan boyitsa, jamoa bilan ishlash samaradorligi ortadi, tashkilotda barqaror, ijodiy va sogʻlom ish muhiti shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati.

1. Karimova V. M. Psixologiya asoslari. – Toshkent: Oʻzbekiston nashriyoti, 2020.
2. Yoʻldoshev J. G., Xoliqov I. Boshqaruv psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Bobomurodova D. Liderlik va menejment psixologiyasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
4. Gʻaniyev R. Kasbiy psixologiya. – Toshkent: Noshir, 2022.
5. Robbins S. P., Judge T. A. Organizational Behavior. – New York: Pearson, 2019.
6. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 2020.
7. Yukl G. Leadership in Organizations. – New York: Pearson, 2013.
8. Kotter J. Leading Change. – Harvard Business Review Press, 2012.
9. Maslou A. Motivatsiya va shaxs nazariyasi. (Oʻzbekcha tarjima) – Toshkent: Kamalak, 2018.
10. McGregor D. The Human Side of Enterprise. – New York: McGraw-Hill, 2006.

Sharopova Madina Obid qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti magistri

IMMUNITET PASAYISHIDA STRESSNING ROLI: O'ZBEKISTON SHAROITIDA TAHLIL

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola stressning inson immunitet tizimining pasayishidagi rolini O'zbekiston sharoiti kontekstida tahlil qiladi. Psixoneuroimmunologiya sohasidagi so'nggi tadqiqotlarga asoslanib, maqola gipotalamus-gipofiz-buyrak usti bezi (HPA) o'qi va simpatoadrenal tizimning faollashuvi orqali stressning immun tizimiga fiziologik ta'sirini ko'rib chiqadi. O'zbekistonga xos ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik va psixologik stressorlar aniqlanib, ularning aholi salomatligiga, xususan, yuqumli va surunkali kasalliklarga moyillikni oshirish orqali ta'siri baholanadi. Maqola stressni boshqarish va immunitetni mustahkamlash bo'yicha potentsial strategiyalarni taklif etadi hamda kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlarini belgilab beradi.

Kalit so'zlar: Immunitet, stress, psixoneuroimmunologiya, O'zbekiston, surunkali kasalliklar, salomatlik, HPA o'qi

Abstract. This scientific article analyzes the role of stress in the decline of the human immune system within the context of Uzbekistan. Based on recent research in psychoneuroimmunology, the article examines the physiological impact of stress on the immune system through the activation of the hypothalamic-pituitary-adrenal (HPA) axis and the sympatho-adrenal system. Specific socio-economic, ecological, and psychological stressors in Uzbekistan are identified, and their effects on public health, particularly by increasing susceptibility to infectious and chronic diseases, are assessed. The article proposes potential strategies for stress management and immune system strengthening and outlines future research directions.

Key words: Immunity, stress, psychoneuroimmunology, Uzbekistan, chronic diseases, health, HPA axis

Аннотация. Эта научная статья анализирует роль стресса в снижении иммунной системы человека в условиях Узбекистана. Основываясь на последних исследованиях в области психонейроиммунологии, статья рассматривает физиологическое воздействие стресса на иммунную систему через активацию гипоталамо-гипофизарно-надпочечниковой (ГГН) оси и симпато-адреналовой системы. Выявлены специфические социально-экономические, экологические и психологические стрессоры, характерные для Узбекистана, и оценено их влияние на здоровье населения, в частности, путем повышения восприимчивости к инфекционным и хроническим заболеваниям. Статья предлагает потенциальные стратегии управления стрессом и укрепления иммунитета, а также намечает направления для будущих исследований.

Ключевые слова: Иммунитет, стресс, психонейроиммунология, Узбекистан, хронические заболевания, здоровье, ГГН ось

Kirish. Inson tanasi va ongi o'rtasidagi murakkab aloqa qadimdan faylasuflar va olimlar diqqat markazida bo'lib kelgan. So'nggi o'n yilliklarda psixologik omillar va jismoniy kasalliklar o'rtasidagi ilmiy tadqiqotlar sezilarli darajada jadallashdi, bu esa zamonaviy tibbiyot va psixologiyaning muhim yo'nalishlaridan birini tashkil etadi [2]. Stress, kundalik hayotning ajralmas qismi sifatida, organizmning turli tizimlariga, xususan, immunitet tizimiga chuqur ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq bo'lgan global sog'liq muammosidir. Ushbu ta'sir nafaqat individual salomatlikka, balki butun aholi sog'lig'iga ham ta'sir qiladi, kasalliklarga chidamlilikni pasaytiradi va surunkali holatlarning rivojlanishiga sharoit yaratadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi stressning inson immunitetini pasaytirishdagi mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil qilish va bu jarayonning O'zbekiston sharoitida qanday namoyon bo'lishini ko'rib chiqishdan iborat. O'zbekiston, Markaziy Osiyodagi eng yirik davlatlardan biri sifatida, o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, ekologik muammolar va madaniy xususiyatlarga ega. Bu omillar aholining kundalik hayotida turli darajadagi stressorlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, stressning immunitet tizimiga ta'sirini O'zbekiston sharoitida o'rganish, mamlakat aholisining sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash bo'yicha samarali strategiyalar ishlab chiqish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Maqola stressning fiziologik asoslarini, O'zbekistondagi asosiy stressorlarni, uning aholi salomatligiga ta'sirini va stressni boshqarish bo'yicha tavsiyalarni qamrab oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixoneiroimmunologiya, asab tizimi, hissiy holatlar va immunitet tizimi o'rtasidagi murakkab aloqalarni o'rganuvchi soha sifatida, stressning immun javoblarga ta'sirini chuqur tushunishga imkon beradi [1]. Stress organizmning atrof-muhit talablari idrok etilgan resurslardan oshib ketganda yoki kumulyativ "eskirish va yirtish" sifatida yuzaga keladigan buzilish sifatida kontseptualizatsiya qilinadi [2]. Stressga javoban, markaziy asab tizimi, xususan, gipotalamus-gipofiz-buyrak usti bezi (HPA) o'qi va simpato-adrenal tizim (SAS) faollashadi [5]. HPA o'qi kortikotropin-releasing gormoni (CRH) ishlab chiqarish orqali gipofiz bezini adrenokortikotrop gormoni (AKTG) ajratishga undaydi, bu esa buyrak usti bezlaridan kortizol kabi glyukokortikoidlarning chiqishiga olib keladi. Parallel ravishda, SAS adrenalini (epinefrin) va noradrenalin (norepinefrin) ajratib chiqaradi. Bu gormonlar va neurotransmitterlar immunitet hujayralarida maxsus retseptorlarga ega bo'lib, ular orqali immun javoblarni bevosita modulyatsiya qiladi [5].

Stressning davomiyligi uning immun tizimiga ta'sirini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi [4]. O'tkir stress, odatda bir necha daqiqa davom etadi, organizmni qiyinchiliklarga qarshi kurashishga tayyorlaydi. Bu immunitet hujayralarining adaptiv qayta taqsimlanishini keltirib chiqaradi, ularni himoya uchun safarbar etadi. U tug'ma immunitet parametrlarini kuchaytiradi, infeksiyaga qarshi va o'smaga qarshi himoyani rag'batlantiradi, ayni paytda energiya tejash strategiyasi sifatida adaptiv immunitetning ba'zi jihatlarini vaqtinchalik bostiradi [4]. Aksincha, surunkali stress, stressorlarga uzoq muddatli ta'sir qilish natijasida yuzaga keladi va asosan zararli hisoblanadi. U immun tizimini deregulatsiya qiladi, immun hujayralarining samaradorligini va infeksiyalar bilan kurashish qobiliyatini pasaytiradi [4]. Surunkali stress global immunosuppressiya, adaptiv immunitetning buzilishi, shuningdek, tizimli interleykin-6 va C-reaktiv oqsilning ko'payishi bilan belgilanadigan doimiy past darajadagi yallig'lanish bilan bog'liqdir [4, 5]. Bu salbiy o'zgarishlar infeksiyalarga moyillikni oshiradi va kasalliklarning rivojlanishida, shu jumladan saratonning rivojlanishida ishtirok etadi [2, 5]. Surunkali stress miyadagi mikroglial va astrosit hujayralarini ham buzib, tashvish va depressiyaga hissa qo'shadi [5].

O'zbekistonda aholi duch kelishi mumkin bo'lgan stressorlar ko'p qirrali bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik va psixologik omillarni o'z ichiga oladi. Bu stressorlar surunkali tus olishi va aholi immunitet tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar. Iqtisodiy noaniqlik, bandlik muammolari, daromadlar tengsizligi va resurslarga (masalan, sifatli ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlariga) cheklangan kirish kabi omillar O'zbekiston aholisi uchun jiddiy stress manbai bo'lishi mumkin. Aholining katta qismi uchun moddiy farovonlikka erishish va ijtimoiy himoyaning yetarli emasligi doimiy xavotir va bosimga sabab bo'ladi. Bunday surunkali ijtimoiy-iqtisodiy stress immunitet tizimining doimiy faollashuvi va natijada uning charchashiga olib kelishi, bu esa umumiy immunosuppressiyaga olib kelishi ehtimoli yuqori [2, 4].

Ekologik omillar. Orol dengizi fojiasining oqibatlarini, suv tanqisligi, ayrim hududlardagi havo ifloslanishi va tuproq degradatsiyasi kabi ekologik muammolar O'zbekiston aholisi uchun uzoq muddatli stressor hisoblanadi. Bu omillar nafaqat bevosita sog'liqqa zarar yetkazadi, balki resurslar uchun raqobatni oshirishi, qishloq xo'jaligini qiyinlashtirishi va migratsiyaga sabab bo'lishi bilan aholining umumiy farovonligini buzadi. Ekologik xavfsizlikning yo'qligi va atrof-muhitning yomonlashuvi bilan bog'liq xavotirlar surunkali stressni kuchaytiradi, bu esa immun tizimining zaiflashishiga olib kelishi mumkin [5].

Psixologik omillar. Jamiyatdagi tezkor o'zgarishlar, an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy turmush tarzi o'rtasidagi ziddiyatlar, migratsiya bilan bog'liq psixologik bosimlar, oiladagi ichki muammolar va psixosozial qo'llab-quvvatlashning etishmasligi O'zbekiston aholisi orasida psixologik stressni keltirib chiqaruvchi muhim omillardir. Depressiya va tashvish buzilishlari, ayniqsa ayollar va yoshlar orasida keng tarqalgan bo'lishi mumkin [3, 5]. Bunday psixologik stressorlar, masalan, yomon uyqu, kam jismoniy faollik va alkogol iste'moli kabi salbiy xulq-atvor o'zgarishlarini keltirib chiqarishi mumkin, bu esa o'z navbatida immunitetni yanada pasaytiradi [2].

Stress tufayli yuzaga keladigan immunitet pasayishi O'zbekiston aholisi salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, ayniqsa yuqumli kasalliklar va surunkali holatlar kontekstida.

Yuqumli kasalliklar kontekstida. Immunitet tizimining zaiflashishi aholini turli yuqumli kasalliklarga, shu jumladan nafas yo'llari infeksiyalari (masalan, gripp, shamollash), oshqozon-ichak infeksiyalari va boshqa keng tarqalgan mikroblarga nisbatan himoyasizroq qiladi [2, 4, 5]. Ayniqsa, tibbiy xizmatlarga kirish imkoniyati cheklangan yoki aholi zich joylashgan hududlarda, stress bilan bog'liq immunitet pasayishi kasalliklarning tez tarqalishiga va epidemiologik holatning yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Bu esa mehnat unumdorligini pasaytiradi, ta'limga xalaqit beradi va sog'liqni saqlash tizimiga yukni oshiradi.

Surunkali holatlar kontekstida. Surunkali stress nafaqat yuqumli kasalliklarga moyillikni oshiradi, balki surunkali yallig'lanishni keltirib chiqarish va avtoimmun jarayonlarni kuchaytirish orqali surunkali holatlarning rivojlanishi va og'irlashishiga ham hissa qo'shadi [5]. Revmatoid artrit (RA) kabi avtoimmun kasalliklar misolida, depressiya va surunkali psixosozial stress kasallikning rivojlanishi va kechishida muhim omillar bo'lishi mumkinligi ko'rsatilgan [3]. Depressiya bilan birga keladigan RA bemorlarida og'riqning kuchayishi, yallig'langan bo'g'imlarning ko'payishi va funksional qobiliyatning pasayishi kuzatiladi [3]. Stress, shuningdek, saraton rivojlanishi va tarqalishi xavfini oshirishi mumkin [2, 5]. O'zbekistonda yurak-qon tomir kasalliklari, diabet va onkologik kasalliklar kabi surunkali noinfeksion kasalliklar yukining ortib borayotganini hisobga olsak, stressni boshqarish ushbu kasalliklarning oldini olish va samarali davolashda muhim ahamiyat kasb etadi. Stressdan kelib chiqadigan immunitet pasayishi o'lim darajasining oshishi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin [2].

O'zbekistonda aholi salomatligini mustahkamlash uchun stressni samarali boshqarish va immunitetni oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Milliy amaliyotlar. O'zbek jamiyatida oila, mahalla va jamoat tomonidan qo'llab-quvvatlashning kuchli an'analari mavjud. Ushbu milliy amaliyotlar stressni yengishda muhim rol o'ynashi mumkin. Masalan, oilaviy va mahallaviy yig'inlar, hashar, o'zaro yordam va hamjihatlik ruhiyatini targ'ib qilish, ijtimoiy bog'liqlikni mustahkamlash orqali psixologik barqarorlikni oshirishga yordam beradi. Bunday madaniy jihatdan mos keladigan stressni boshqarish strategiyalarini tibbiy va psixologik intervensiyalar bilan uyg'unlashtirish samarali natija berishi mumkin.

Jamoat salomatligi kampaniyalari: Stressning immunitetga ta'siri, uning alomatlarini va samarali boshqarish usullari haqida aholini xabardor qilish, milliy ommaviy axborot vositalari, ta'lim muassasalari va tibbiyot markazlari orqali keng ko'lamli kampaniyalar tashkil etish.

Ruhiy salomatlik xizmatlarini birlashtirish: Ruhiiy salomatlik xizmatlarini birlamchi tibbiy-sanitariya yordami tizimiga integratsiya qilish. Psixologlar va psixoterapevtlar xizmatidan foydalanish imkoniyatini oshirish, ayniqsa qishloq joylarda. Depressiya kabi ruhiy buzilishlarni barvaqt aniqlash va davolash muhim, chunki bu holatlar immunitetni yanada zaiflashtiradi [3].

Sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish: Muntazam jismoniy faollik, muvozanatli ovqatlanish, yetarli uyqu va zararli odatlardan (alkogol, chekish) voz kechish kabi sog'lom turmush tarzi tamoyillarini targ'ib qilish [2]. Bu omillar immunitetni bevosita mustahkamlaydi va stressga qarshi kurashish qobiliyatini oshiradi.

Ijtimoiy-iqtisodiy siyosatlar: Ijtimoiy adolatni ta'minlash, iqtisodiy barqarorlikni oshirish, ta'lim va sog'liqni saqlashga universal kirishni ta'minlash orqali aholiga ta'sir qiluvchi surunkali stressorlarni kamaytirishga qaratilgan davlat siyosatlarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Atrof-muhitni muhofaza qilish: Ekologik muammolarni hal qilish, havo va suv sifatini yaxshilash, barqaror rivojlanish tamoyillarini joriy etish orqali ekologik stressorlarni kamaytirish.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola nazariy tahlil va mavjud ilmiy adabiyotlarni sintez qilish usuli yordamida tayyorlangan. Maqolada psixoneiroimmunologiya sohasidagi xalqaro ilmiy adabiyotlar (xususan, stressning immunitet tizimiga fiziologik ta'sirini, o'tkir va surunkali stressning farqlarini, turli stressorlarning sog'liqqa ta'sirini o'rganuvchi tadqiqotlar) tahlil qilingan. Tahlil O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik va psixologik sharoitlarini hisobga olgan holda, umumiy ilmiy prinsiplarning mahalliy kontekstda qanday namoyon bo'lishi mumkinligini o'rganishga qaratilgan. Bu usul, mavjud global bilimlarni aniq bir mintaqaviy kontekstga bog'lash va kelajakdagi amaliy tadqiqotlar uchun nazariy asos yaratish imkonini beradi. Maqolada O'zbekiston uchun potentsial stressorlar va ularning aholi salomatligiga mumkin bo'lgan ta'siri aniqlanadi, bu esa kelajakdagi empirik tadqiqotlar uchun yo'nalish beradi.

Xulosa. Stress va immunitet tizimi o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir global miqyosdagi dolzarb sog'liq muammosidir. Ushbu maqola psixoneiroimmunologiyaning fundamental prinsiplariga asoslanib, stressning, ayniqsa surunkali stressning, HPA o'qi va simpato-adrenal tizim orqali immunitet tizimini qanday bostirishini ko'rsatib berdi. Bu jarayon infeksiyalarga moyillikni oshiradi, avtoimmun va surunkali yallig'lanish kasalliklari rivojlanishiga sharoit yaratadi hamda umumiy sog'liq natijalarini yomonlashtiradi.

O'zbekiston sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy noaniqliklar, ekologik muammolar va psixologik bosimlar kabi o'ziga xos stressorlar mavjud bo'lib, ular aholining immunitet tizimiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Immunitetning pasayishi yuqumli kasalliklarga qarshi kurashish qobiliyatini zaiflashtirib, surunkali holatlarning rivojlanishiga ko'maklashadi. Shu sababli, O'zbekistonda stressni boshqarish va immunitetni mustahkamlash bo'yicha kompleks yondashuvlarni joriy etish aholi salomatligini yaxshilash uchun juda muhimdir. Bu yondashuvlar milliy madaniy an'analar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan foydalangan holda, ilmiy asoslangan sog'lom turmush tarzi targ'ibotini, ruhiy salomatlik xizmatlarini integratsiyasini va stressorlarni kamaytirishga qaratilgan siyosatlarni o'z ichiga olishi kerak.

Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari: O'zbekiston kontekstida stressning immunitetga ta'sirini empirik jihatdan o'rganish muhimdir. Mahalliy aholi orasida stressorlarning turlari, darajasi va immunitet biomarkerlariga ta'sirini baholovchi tadqiqotlar o'tkazish zarur. Shuningdek, O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan stressni boshqarish intervensiyalarining samaradorligini baholash va milliy sog'liqni saqlash siyosatlariga ushbu natijalarni integratsiya qilish bo'yicha tadqiqotlar dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

[1] Ader, Robert, David L. Felten, and Nicholas Cohen. *Psixonevroimmunologiya*. Burlington: Academic Press, 2007.

[2] Sapolsky, Robert M. *Nima uchun zebralar yaraga chalinmaydi*. New York: W. H. Freeman and Company, 2004.

[3] Segerstrom, Suzanne C., and Gregory E. Miller. "Psixologik stress va inson immunitet tizimi: 30 yillik izlanishlarning meta-analitik tadqiqoti." *Psixologik Byulleten*, vol. 130, no. 4, 2004, pp. 601–630.

[4] Elenkov, Iliia J., and George P. Chrousos. "Stress gormonlari, Th1/Th2 sitokinlari va autoimmun yallig'lanish kasalliklari: Immun va neyroendokrin tizimlar o'rtasidagi ikki tomonlama yo'l." *New York Fanlar Akademiyasi Solnomalari*, vol. 966, no. 1, 2002, pp. 290–302.

[5] Kiecolt-Glaser, Janice K., Lynnette McGuire, Theodore F. Robles, and Ronald Glaser. "Psixonevroimmunologiya: Immunitet funksiyasi va sog'liqqa psixologik ta'sirlar." *Konsalting va Klinik Psixologiya Jurnali*, vol. 70, no. 3, 2002, pp. 537–547.

Sharipova Shukronaxon Baxtiyorjon qizi
Farg'ona davlat universiteti Magistratura bo'limi
1-bosqich psixologiya magistranti
e.mail: shukronasharipova115@gmail.com

MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA MOTIVATSIYA VA DIQQATNI RIVOJLANTIRISH: PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab yoshidagi o'quvchilarda motivatsiya va diqqatni rivojlantirishning psixologik va pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Maqolada ichki va tashqi motivatsiya, diqqatni boshqarish va rivojlantirish strategiyalari, shuningdek, o'quvchilarda motivatsiya va diqqatni oshirish uchun amaliy tavsiyalar ko'rib chiqiladi. Maqolada zamonaviy psixologik nazariyalar, shuningdek, o'zbek va chet el tadqiqotlari asosida metodik tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, diqqat, maktab yoshidagi o'quvchilar, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, psixologik rivojlanish, pedagogik strategiyalar, o'quv jarayoni, diqqatni boshqarish, shaxsning rivojlanishi

Аннотация. В данной статье анализируются психологические и педагогические аспекты развития мотивации и внимания у школьников. Рассматриваются внутренняя и внешняя мотивация, стратегии управления и развития внимания, а также практические рекомендации по повышению мотивации и концентрации у учащихся. В статье представлены методические рекомендации на основе современных психологических теорий, а также исследований в Узбекистане и за рубежом.

Ключевые слова: мотивация, внимание, школьники, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, психологическое развитие, педагогические стратегии, образовательный процесс, управление вниманием, развитие личности

Abstract. This article analyzes the psychological and pedagogical aspects of developing motivation and attention in school-age children. It examines intrinsic and extrinsic motivation, strategies for managing and enhancing attention, as well as practical recommendations for improving students' motivation and focus. The article provides methodological guidance based on contemporary psychological theories, as well as research conducted in Uzbekistan and abroad.

Key words: motivation, attention, school-age children, intrinsic motivation, extrinsic motivation, psychological development, pedagogical strategies, learning process, attention management, personal development

Maktab yoshidagi bolalarda motivatsiya va diqqat psixologik rivojlanishning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faoliyati, o'zini tutishi va qiziqishi ularning akademik muvaffaqiyati va shaxsiy rivojlanishi bilan bevosita bog'liq ekanligi ko'plab tadqiqotlar tomonidan tasdiqlangan. Bolaning o'quv jarayoniga bo'lgan motivatsiyasi faqatgina baho yoki rag'bat bilan belgilanmaydi; u ichki qiziqish, o'zini rivojlantirish istagi va yangi bilimlarga intilish bilan ham aniqlanadi. Shu sababli, maktab yoshidagi bolalarda motivatsiya va diqqatni shakllantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki psixologik nuqtai nazardan ham muhim hisoblanadi.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, diqqatning rivojlanishi bolaning o'quv samaradorligi, bilimni qabul qilish tezligi va ma'lumotni uzoq vaqt davomida saqlash qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Diqqatning pasayishi esa o'quv jarayonida charchoq, chalg'ish va o'zini tutishda qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lib, bu o'quvchining akademik va ijtimoiy rivojlanishiga

salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, pedagoglar va psixologlar maktab yoshidagi bolalarda diqqatni samarali boshqarish va rivojlantirish usullarini izlashga katta e'tibor qaratadilar.

Shu bilan birga, ichki motivatsiyani rivojlantirish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Ichki motivatsiya bolaning o'qishga qiziqishi, yangi bilimlarni egallash istagi va o'zini sinash orqali shakllanadi [1]. Bu esa faqatgina tashqi rag'batlantirish orqali amalga oshirilmaydi. Shu sababli, maktab yoshidagi bolalarda ichki motivatsiyani rag'batlantiruvchi metodikalar va faoliyat turlari, shu jumladan o'yinlar, interaktiv mashg'ulotlar va qiziqarli topshiriqlar psixologik jihatdan muhimdir.

Maqolaning maqsadi - maktab yoshidagi o'quvchilarda motivatsiya va diqqatni rivojlantirishga oid psixologik yondashuvlarni tahlil qilish, zamonaviy nazariyalar va metodik yondashuvlarni o'rganish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot jarayonida, shuningdek, Lukyanova va Kalinin metodikasi, Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasi, Piaget kognitiv rivojlanish nazariyasi va boshqa zamonaviy psixologik yondashuvlar asosida maktab yoshidagi bolalar bilan ishlash tajribasi tahlil qilinadi.

Motivatsiya - bu individning maqsadga erishish yo'lida o'zini rag'batlantiruvchi ichki va tashqi psixologik jarayonlar majmuasi bo'lib, u o'quv faoliyatining samaradorligini belgilovchi eng muhim omillardandir. Self-Determination Theory (SDT) nuqtai nazaridan, motivatsiya ixtiyoriylik darajasiga qarab ichki va tashqi motivatsiyaga bo'linadi: ichki motivatsiya o'quvchini o'qishga bo'lgan qiziqish, qoniqish hissi va shaxsiy o'sish istagi bilan bog'liq bo'lsa, tashqi motivatsiya baholar, mukofotlar yoki boshqa tashqi rag'batlantirish orqali yuzaga keladi [1].

Maktab yoshida (7–14 yosh) motivatsiya shakllanishi murakkab va dinamik jarayon bo'lib, uning o'sishiga shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy muhit, pedagogik strategiyalar va o'quv jarayonining tashkil etilishi ta'sir qiladi (Martin, 2007). Masalan, ko'p tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning ichki motivatsiyasini qo'llab-quvvatlovchi darslar va topshiriqlar ularning diqqatni saqlash, bilimni mustahkamlash va mustaqil o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Diqqat kontsepsiyasi va uning rivojlanishi Diqqat - bu ong jarayoni bo'lib, u ma'lumotni tanlab olish, uni maqsadga yo'naltirish va uzluksiz nazorat qilish imkonini beradi. Ta'lim psixologiyasida diqqatning yuqori darajasi o'quv samaradorligi, vaqtni boshqarish qobiliyati va topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarish bilan bevosita bog'liq ekanligi ko'rsatildi. Maktab yoshida diqqatning boshqarilishi va yo'naltirilishi kattalar bilan solishtirganda ko'proq qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Bu yoshda diqqat muddatini oshirish, uni barqaror tutish va chalg'ituvchi omillarni kamaytirish bo'yicha maxsus strategiyalar qo'llanilishi lozim.

Motivatsiya va diqqatni rivojlantirishning psixologik yondashuvlari. Ichki motivatsiyani rag'batlantirish o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Pedagoglar buni amalga oshirish uchun topshiriqlarni o'quvchi qiziqishiga moslashtirishi, tanlov imkoniyatini berishi, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan vazifalar tuzishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarga o'z o'rganish jarayoni ustidan nazoratni berish ular ichki motivatsiyani oshiradi va diqqatni mustahkamlaydi.

Tashqi motivatsiya ham to'g'ri qo'llanilsa samarali bo'lishi mumkin. Masalan, ijobiy baho, tan olinishi va kichik mukofotlar o'quvchining faoliyati uchun qo'shimcha rag'bat bo'lib xizmat qiladi. Biroq, uni ichki motivatsiyaning o'rnini bosadigan asosiy vosita sifatida ko'rmaslik kerak, chunki faqat tashqi rag'batlar vaqt o'tgan sayin o'quvchining mustaqil intilishlarini kamaytirishi mumkin.

Pedagogik strategiyalar va amaliy tavsiyalar. Interaktiv darslar va o'yin elementlari motivatsiya va diqqatni qo'llab-quvvatlashda samarali hisoblanadi. Masalan, o'yinlarni qo'llash diqqat samaradorligini oshirish bilan birga o'quvchi ishtirokini ham kuchaytiradi. Bu o'yinlar

ko'pincha kichik vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish orqali kichik yutuqlar tuyg'usini beradi, bu esa ichki motivatsiyani mustahkamlaydi.

Uy-maktab hamkorligi o'quvchilarning motivatsiyasi va diqqatini kuchaytiradi. Ota-onalar uyda qo'llab-quvvatlash, ijobiy rag'bat va mustahkam kundalik rejim yaratish orqali o'quvchilarda o'rganishga bo'lgan ichki intilishni oshirishi mumkin.

Maktab yoshidagi o'quvchilarda motivatsiya va diqqatni rivojlantirish ularning akademik muvaffaqiyati va shaxsiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'plab tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, motivatsiya va diqqat o'quv jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy psixologik omillardir va ular bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Ichki motivatsiya bolani o'z bilimini mustaqil ravishda oshirishga, tashqi motivatsiya esa baho va rag'bat orqali qo'shimcha rag'batlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, diqqatni boshqarish qobiliyati o'quvchilarning o'rganish jarayonida asosiy vazifalarni belgilash va ma'lumotni samarali qayta ishlash imkonini beradi.

Motivatsiyani rag'batlantirish. O'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshirish uchun topshiriqlarni ularning qiziqishlari va individual xususiyatlariga moslashtirish lozim. Shu bilan birga, kichik muvaffaqiyatlar uchun ijobiy baho va rag'bat berish o'quvchining tashqi motivatsiyasini qo'llab-quvvatlaydi.

Diqqatni rivojlantirish. Diqqatni mustahkamlash uchun interaktiv mashg'ulotlar, qisqa va qiziqarli topshiriqlar, o'yin elementlari va vizual materiallar qo'llanilishi tavsiya etiladi.

Shaxsiy yondashuv. Har bir o'quvchining individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish, o'quv jarayonini shaxsiylashtirish motivatsiya va diqqatni samarali rivojlantirishga yordam beradi.

Metakognitiv strategiyalarni joriy etish. O'quvchilarga o'z diqqatini kuzatish, rejalashtirish va boshqarish bo'yicha mashqlar o'rgatish ularning o'rganish jarayonini mustaqil va samarali qiladi.

Ota-ona va maktab hamkorligi. Uy va maktabdagi bir xil rag'batlantirish tizimi, ota-ona ishtiroki va qo'llab-quvvatlash o'quvchilarda o'rganishga bo'lgan ichki intilishni kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Deci, E., Koestner, R., & Ryan, R. (1999). A meta-analytic review of experiments examining the effects of extrinsic rewards on intrinsic motivation. *Psychological Bulletin*, 125(6), 627–668.
2. Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
3. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. New York: Guilford Press.
4. Martin, A. J. (2007). Examining a multidimensional model of student motivation and engagement. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 25(2), 115–133.
5. Shukurova, S. (2015). *Maktab yoshidagi o'quvchilarda o'qishga bo'lgan motivatsiya va uning rivojlanish xususiyatlari*. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
6. Qo'shqarova, M. (2018). *Ta'lim jarayonida diqqatni rivojlantirish metodlari*. Tashkent: "Ilm-fan" nashriyoti.
7. Xolmatova, D. (2020). O'quvchilarda ichki va tashqi motivatsiya: psixologik tadqiqotlar. Tashkent: "Pedagogika va psixologiya" jurnal, 2(1), 45–52.
8. Karimov, A. (2017). *Maktab yoshidagi bolalarda diqqat va eslash qobiliyatini rivojlantirishning psixologik asoslari*. Samarkand: SamDU nashriyoti.
9. Normatov, R. (2019). *Maktab yoshidagi o'quvchilarda o'qish motivatsiyasini oshirish usullari*. Tashkent: "Fan va ta'lim" jurnali, 5(3), 15–Tursunov, J. (2021). *Psixologik yondashuvlar yordamida o'quvchilarda diqqatni boshqarish*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim Vazirligi ilmiy-tadqiqot nashri.

Qo'chqorov Sobirjon Ahadjonovich,
Farg'ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi.
<https://orcid.org/0009-0003-9049-7654>
UDK:371/379.34

CHAQIRIQQACHA HARBIY TA'LIM YO'NALISHI TALABALARIDA EKSTREMAL KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada Zamonaviy talablar asosida, ya'ni davlat, jamiyat va shaxs ehtiyojlariga mos keladigan zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan, raqobatbardosh, yuksak malakali mutaxassislar tayyorlashda o'qituvchilarda ekstremal kompetentlikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etib, bu nafaqat ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan bo'lajak o'qituvchilarda ekstremal kompetentlikni rivojlantirish jarayonlarida, balki boshqa pedagogik tadbirlarda va o'zaro munosabatlar jarayonlarida ham talabalarda ekstremal kompetentlikni rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish va unga o'qituvchilarni motivlashtirish zarurligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ekstremal, kompetentlik, chaqiriqqacha harbiy ta'lim, motivlar, kasbiy, ishonchliligi, ta'sirchanligi, ehtiyojlar, qiziqishlar, intilishlar, vositalar, e'tiqod, maqsad, orzu-istak, manfaatlar, talablar, qadriyatlar, raqobatbardosh, innovatsion texnologiya, davlat, jamiyat, shaxs, fan, o'qituvchilar, talabalar, pedagogik, motivlashtirish, psixologik, ta'sirchan, xulq-atvor, motivlashtirish, qiziqish, kelajak, mustaqillik, erkinlik, bag'rikenglik.

Аннотация. В статье подчеркивается важность формирования у педагогов высшей компетентности в подготовке конкурентоспособных, высококвалифицированных специалистов, обладающих необходимыми знаниями, умениями и квалификацией, соответствующими современным требованиям, то есть потребностям государства, общества и личности. Это способствует повышению внимания к формированию экстремальной компетентности у обучающихся и мотивации к этому педагогов не только в организуемых в образовательных учреждениях процессах формирования экстремальной компетентности будущих учителей, но и в других педагогических видах деятельности и процессах взаимодействия.

Ключевые слова: экстремальный, компетентность, военная подготовка перед призывом, мотивы, профессиональный, надежность, влияние, потребности, интересы, стремления, средства, убеждения, цели, желания, интересы, требования, ценности, конкурентоспособный, инновационные технологии, государство, общество, личность, наука, учителя, студенты, педагогический, мотивация, психологический, влияние, поведение, мотивация, интерес, будущее, независимость, свобода, толерантность.

Abstract. This article emphasizes the importance of developing extreme competence in teachers in preparing competitive, highly qualified specialists who have the necessary knowledge, skills and qualifications in line with modern requirements, that is, the needs of the state, society and the individual. This serves to increase attention to the development of extreme competence in students and to motivate teachers for it not only in the processes of developing extreme competence in future teachers organized in educational institutions, but also in other pedagogical activities and interaction processes.

Key words: extreme, competence, military training before conscription, motives, professional, reliability, influence, needs, interests, aspirations, means, beliefs, goals, desires, interests, requirements, values, competitive, innovative technology, state, society, individual,

science, teachers, students, pedagogical, motivation, psychological, influence, behavior, motivation, interest, future, independence, freedom, tolerance.

Kirish. Hozirgi zamonda chaqiriqqacha harbiy ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda yaratilgan yangi pedagogik shart-sharoitlar asosida zamonaviy ta'lim texnologiyalarini amaliyotga joriy etish tajribalaridan foydalanib, talabalar bilimlarini muntazam ravishda rivojlantirib borish va bunda samarali innovatsion uslublarni o'zlashtirgan holda, ularni amaliyotga joriy qilish borasida faoliyat olib borish lozim.

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim texnologiyalari deganda o'qitishning texnik vositalari yoki kompyuterlardan foydalanish tushunilmaydi, balki bu ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillarni tahlil qilish, ishlab chiqish hamda usul va materiallarni qo'llash, shuningdek qo'llanilayotgan usullarni baholash yo'li orqali ta'lim jarayonining asoslarini va uni maqbullashtirish yo'llarini ishlab chiqish demakdir.

O'qituvchilarning kasbiy amaliy tayyorgarligi darajasini bo'yicha bilim, pedagogik qobiliyat jarayonlari, topqirlik, xatti-harakat motivatsiyasi va baholash muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Pedagogika ensiklopediyasida "Kompetentlik" tushunchasi pedagogika uchun alohida ahamiyatga ega.

Jahonda ta'lim tizimini modernizatsiyalash, zamonaviy fan-texnika taraqqiyoti bilan uyg'unlashtirish, innovatsion g'oyalarni amaliyotga joriy etish, zamonaviy talablar asosida yangi mutaxassisliklar bo'yicha kadrlar tayyorlashga zarurat borligi qayd etilmoqda.

Ta'limni jamiyat madaniyatini o'zlashtirish asosida ta'lim oluvchilar faoliyatini turli sohalarda, shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan muammolarni mustaqil hal etish qobiliyatini rivojlantirishning maxsus tashkil etilgan jarayoni sifatida qarash mumkin. Ta'lim maqsadini bunday tushunish esa, o'z navbatida kompetentli yondashuvni ro'yobga chiqarish uchun asos yaratadi.

Shu kontekstda psixologik-pedagogik nazariya va amaliyotda "kompetensiya" va "kompetentlilik" atamasini tushunishga turli yondashuvlar amalga oshiriladi. Xorijiy so'zlar lug'atida "kompetentli" tushunchasi qandaydir muassasa vakolati doirasida, shaxs yoki o'z yechimini talab qiluvchi masalalar, shaxslar doirasida kompetensiyalarga ega bo'lish sifatida ochib berilgan. Competent (frans.) kompetentli, qonuniy huquqqa ega bo'lgan, competentia (lot.) tegishli, layoqatli, competere (italyan) talab qilish, mos kelish, yaroqli bo'lish, competent (ingl.) qobiliyat (kompetensiya). Ko'rinib turibdiki, kompetentlilik va kompetensiya bir-birini to'ldiruvchi va bir-birini taqozo etuvchi tushunchalar hisoblanadi. 1

Xorijiy tadqiqotchilar "kompetensiya" tushunchasini qobiliyatlar, bilim va malakalar majmui sifatida emas, balki aniq vaziyatga adekvat bo'lgan, ya'ni harakat borishining shartlari va maqsad bilan muvofiqlikda topshiriqni yuqori darajada bajarish uchun zaruriy barcha (bilim va malakalar, qobiliyat va psixik sifatlar tizimiga uyushtirilgan) manbalarni safarbar qilishga qodirlik yoki tayyorlik sifatida

sharhlaydilar (C.I.Beelisle, M.Linard, B.Rey, G.Le.Booterrf, L.Turkal, N.Guignon, M.Joras va boshqalar).2

D.A.Mustafoyeva fikriga ko'ra kompetensiya – bu shaxsning emas, balki joyning o'ziga xos xususiyati, insonning ijtimoiy rolining parametridir. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi – bu

¹ Муслимов. Н.А., Абдуллаева Қ.М., Қўйсинов О.А., Гаипова Н.С. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. Монография. – Т. "Фан ва технология". 2013.

² Муслимов. Н.А., Абдуллаева Қ.М., Қўйсинов О.А., Гаипова Н.С. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. Монография. – Т. "Фан ва технология". 2013.

o'qituvchi va olim sifatida kasbiy faoliyatining asosini tashkil etadigan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar tizimidir.

M.A.Innazarov ta'rifi bo'yicha kompetensiya – shaxs tomonidan muayyan faoliyatni tashkil eta olishga layoqatlilik, uni tashkil etish huquqiga ega bo'lish sanaladi. Ko'plab kompetensiyalarning jamlanmasi muayyan tur yoki shakldagi kompetentlikni namoyon etishga xizmat qiladi. Agarda kompetentlikni tizim deb olinsa, kompetensiyalar ana shu tizimning asosini tashkil etuvchi tarkibiy qismlardir.

Sh.Abdullayeva hammualliflari bilan kompetensiya – egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo'llay olish layoqati deb ta'kidlagan.

S.Musinov hammualliflari bilan ta'kidlaganidek, "kompetensiya" atamasi ingliz tilidan kirib kelgan. Competence qobiliyat, kompetensiya, lotin tilidagi competentia, competentis tegishli, qodir, biror sohada bilimdon, ma'lumotli so'zlari bilan assotsiatsiya qilinadi. "Kompetensiya" atamasi ko'rsatilgan ma'noda oltmishinchi yillarda ilmiy muomalaga kiritildi, bunda "kompetensiya" ingliz tilidagi competent musobaqalashmoq so'zidan kelib chiqqanligi e'tiborga olindi va so'zma-so'z tarjima qilinganda musobaqalashishga qobiliyat, musobaqalashuvchanlikni anglatadi, ya'ni nafaqat pedagogik, biroq chuqur bilimga asoslangan yondashuvda hiyla keng ijtimoiy-madaniy mazmunni egallaydi.³

Dj.Ravenning "Zamonaviy jamiyatda kompetentlik" nomli kitobida 37 ta kompetensiya ro'yxati keltirilgan. Oliy ta'lim sohasida kasbiy kompetentli yondashuvni amalga oshirish bo'yicha Yevropa loyihasi doirasida 85 ta xislat ajratib ko'rsatilgan. Ta'limda tadqiqotlar instituti (Germaniya)dan bo'lgan olimlar guruhi faqat nemis tilidagi adabiyotlarda atamani oddiy sanab o'tish 654 ta xislatiga xos g'oyasini yo'qotishga olib kelishi mumkinligini ta'kidlagan.

«Kompetentlik» va «kompetensiya» atamaları sinonim tushunchalar bo'lib, bu tushunchalar O'zbekiston pedagogikasida yangi hisoblanadi. Shuning uchun

ularning turli xil talqinlari mavjud. Oliy ta'limning davlat ta'lim standartida kompetensiya va kompetentlik tushunchalariga quyidagicha ta'riflar berilgan:⁴

kompetensiya – tegishli sohada kasbiy faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmui;

"Kompetentlik" (ingl. "competence" – "qobiliyat") – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish.

"Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatadi.

M.E.Nosirova hammualliflari bilan kompetensiya va kompetentlikni quyidagicha ta'riflagan: Kompetensiya deganda talabalar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil ravishda shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarda amaliy qo'llay olish layoqati tushuniladi. Kompetentlik – insonning ijtimoiy-kasbiy faoliyatidagi intellektual va shaxsiy shartli tajribasi, barcha kompetensiyalarga egalik darajasi, kasbiy faoliyatda kompetensiyalarni qo'llashga tayyorligi.

³ Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Н.М. Бібік. К.: ТОВ «Видавничий дім Плеяди», 2017 206 с. (дата звернення 11.02.2019). URL: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>

⁴ Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари классификатори. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. Тошкент. 2021 йил 19 октябрь.

Kompetentlikka o'zimizning ta'rifimiz bu aniq faoliyatni amalga oshirish uchun bilim va tajribalarga ega bo'lgan shaxsning tavsifi bo'lib, u ta'lim oluvchi tomonidan alohida bilim va ko'nikmalarni emas, balki har bir yo'nalish bo'yicha integrallashgan bilimlar va sifatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi.

Turli nuqtai nazardan kompetensiya yondashuvini amalga oshirishga qaratilgan barcha muhim va dolzarb masalalar uchun asosiy e'tibor oliy ta'lim g'oyalariga mos keladigan asosiy kompetensiyalarni aniqlashdan iborat.

“Kompetentlik” tushunchasiga olimlar, mutaxassis va tadqiqotchilar tomonidan bir qator ta'riflar berilgan. Jumladan, I.A.Zimnyaya kompetentlikni “insonning ijtimoiy-kasbiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan bilimlar hamda insonning aqliy va shaxs xususiyatlariga asoslangan tajriba” deb ta'kidlaydi.⁵ M.T.Axmedova kompetentlik - “shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi” deb baholaydi.⁶

Kompetentlik har doim faoliyatda namoyon bo'ladi. Mutaxassisning kasbiy kompetentligi professional topshiriqlarni bajarish davomida namoyon bo'ladi. Bunda kasbiy kompetentlik namoyon bo'ladigan kontekstni ko'rish muhim bo'lib hisoblanadi.

Mutaxassislarining fikriga ko'ra, kompetentlik tabiati shundayki, u insoniy qadriyatlar bilan, ya'ni muayyan turdagi faoliyatga nisbatan chuqur shaxsiy qiziquvchanlik sharoitida namoyon bo'ladi. Amaliyotda shaxsiy qadriyat darajasida ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat mazmuni aniq natija (mahsulot) yoki xulq-atvor shakli ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Oliy ta'lim muassasalarida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimining muhim yo'nalishi o'qituvchilar tayyorlashning psixologik mazmun va shakllarini takomillashtirishdan iborat. O'qituvchi nafaqat fanga oid vazifalarni hal etishi, kasbiy o'qitishi, balki bo'lajak mutaxassislarni intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlantirish texnologiyalarini egallashi, muvofiq kompetensiyalarni egallashga tayyorlashi lozim.

Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik harbiy rahbarining kasbiy faoliyatiga bag'ishlangan boshqaruv hujjatlari va ishlarini faol yondashuv nuqtai nazaridan tahlil qilish amalga oshirildi. S.V.Buninning ishi harbiy xizmatchining kasbiy faoliyatini quyidagi elementlarni o'z ichiga olgan tizim sifatida ko'rib chiqadi: xizmat va o'quv vazifalarini bajarishda guruhlarni boshqarish, kundalik faoliyatda guruhni boshqarish, kursantlarni o'qitish, guruhdagi tarbiyaviy ishlar va kasbiy mahoratni oshirish. Yondashuvlarni tahlil qilishdan ma'lum bo'ldiki, harbiy xizmatchining kasbiy faoliyati bir-biri bilan bog'liq bo'lgan qo'mondonlik, pedagogik, tarbiyaviy va harbiy-texnik faoliyatni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, “kursantning kasbiy madaniyati” tushunchasining mohiyatini aniqlash chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik harbiy rahbariga xos bo'lgan ushbu turli xil tadbirlarni hisobga olishi kerak.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – bo'lajak mutaxassislarni murakkab va kutilmagan vaziyatlarda samarali faoliyat yuritish uchun tayyorlashdir. Talabalarda ekstremal kompetentlik – bu noaniq, stressli yoki favqulodda sharoitlarda tezkor va to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi. Mazkur kompetentlik bugungi kunda ta'lim va pedagogika nazariyasida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ekstremal kompetentlik – bu:

Bilim, ko'nikma, shaxsiy sifatlar va psixologik barqarorlikning uyg'unligi;

Kutilmagan vaziyatlarda samarali va moslashuvchan qaror qabul qilish qobiliyati;

Noaniq sharoitlarda maqsadga erishish uchun innovatsion yechimlarni izlash ko'nikmasi.

⁵ Зимняя И.А. Ключевые компетенции-новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня.–2003.–№5.–С.34.

⁶ Ахмедова М.Т. Педагогик компетентлик. - Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2016. – Б. 84бет.

A.K. Markova (Rossiya) ekstremal kompetentlikni pedagogik faoliyatning ajralmas qismi deb hisoblab, uni kasbiy kompetentlik tarkibiga kiritadi. Shuningdek, Frans Vaynert kabi xorijiy olimlar shaxsning ekstremal vaziyatlarda qaror qabul qilish va mas’uliyatni bo‘yniga olish qobiliyatini asosiy kompetensiyalar tarkibida ajratib ko‘rsatadilar.

Ekstremal kompetentlik quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

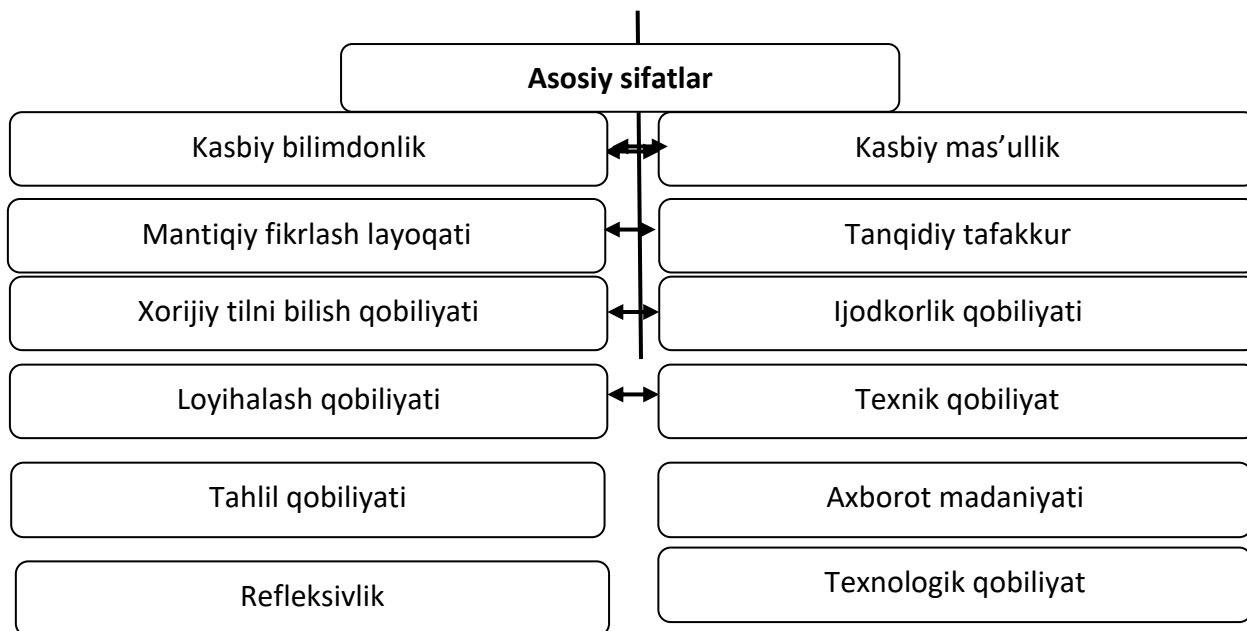
1.1-jadval

Ekstremal kompetentlikning tarkibiy qismlari

№	Komponent	Tavsif
1.	Bilim	Favqulodda va murakkab vaziyatlar bo‘yicha nazariy bilimlarga ega bo‘lish.
2.	Amaliy ko‘nikma	Kutilmagan vaziyatlarda tezkor harakat qilish, amaliy tajribalarni qo‘llash.
3.	Moslashuvchanlik	Noaniq sharoitlarga tezda moslashish va kreativ yechimlar topish.
4.	Qaror qabul qilish	Vaqt tanqisligida samarali qarorlarni ishlab chiqish qobiliyati.
5.	Refleksiya	O‘zining xulq-atvori va qarorlarini tahlil qilib, xulosa chiqarish.

Tadqiqot davrida bo‘lajak mutaxassisning ekstremal kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlar aniqlandi. Ular. 1.1-rasmda aks ettirilgan.

1.1-rasm. Talabalarning ekstremal kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlar

Kompetentlikning mohiyati shuni ko‘rsatadiki, u hayotiy muammolarni hal qilish, asosiy (ko‘plab ijtimoiy sohalarga tegishli) funksiyalarni bajarish, ijtimoiy rollar, vazifalarni bajarish tajribasini o‘z ichiga olgan ta’lim mazmunini aks ettiradi. Bizning fikrimizcha, kompetentlikni shakllantirishga vaziyatli yondashuv, nazariy bilimlar, ko‘nikmalar va amaliy tajribalar to‘plamini shakllantirish asosida ta’lim jarayonining amaliy yo‘nalishini kuchaytirishni ta’minlaydi; ushbu

faoliyatning aniq maqsadlari va vazifalarini aniq tushunib, ta'lim jarayonining sifatini baholashni amalga oshirish uchun mustaqil amaliy yo'naltirilgan harakatlarni faollashtirish; malakani shakllantirish darajasini baholashga qaratilgan.

Kompetentlik samarali faoliyat ko'rsatish qobiliyati, natijaga erishish qobiliyati, muammoni samarali hal etish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. Shaxsning turli muammolarni hal qilish uchun nazariy bilim va amaliy tajribadan foydalanishga tayyorligi va qobiliyati sifatida bilim, ko'nikma, ta'limning mavjudligi, shaxsiy o'zini o'zi anglashga hissa qo'shish, dunyodagi o'z o'rnini egallagan talabani topish usuli sifatida vazifalarni belgilaydi.

Kompetentlik insonning intellektual va shaxsiy-shartli ijtimoiy xususiyatlariga asoslangan haqiqiy, shakllanadigan shaxsiy sifat bo'lib hisoblanadi. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim uchun malakaning bunday muhim xususiyatlarini qobiliyatlarni samarali ishlatish sifatida qayd etadilar; yaxshi ish qilish qobiliyati; professional faoliyatni amalga oshirishni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma, mol-mulk, tajriba kompleksi mutaxassisidan shakllantirish darajasidir. Ushbu bilimlarni, ko'nikmalarni va tajribalarni muayyan ijtimoiy-professional vaziyatda safarbar qilish qobiliyati professional muvaffaqiyatli shaxsning [u yerda] vazifalarini tavsiflaydi.

Ma'lumki, yangi jamiyatni qurish jarayonida uning barcha tashkil qiluvchi tomonlarini birdek o'rganib, yagona maqsad sari harakat qilishimiz mamlakatimizga nisbatan yuksak e'tirofimizni namoyon qiladi. Bugungi tez o'zgaruvchan ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotda inson turli vaziyatlarga duch keladi. Umrimiz davomida qiyinchliklar, tashqi va ichki to'siqlar va zo'riqish, og'ir ruhiy zarbalar kabi dolzarb muammolarga ko'p duch kelamiz. Bunday vaziyatlarda insonlar tushkunlikka tushishi, asabiylashishi, stress, depressiya holatlariga tushib qolish ehtimoli yuqori. Ekstremal vaziyatlarni o'rganish va ularga yechim izlashning muhimlik darajasi juda yuqori. Bu holat ayniqsa, yoshlar orasida avjli pallaga aylanib bormoqda. Mana shunday holatning oldini olish, aholiga ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat ko'rsatishning ahamiyati salmoqlikdir. Sababi ruhiyati sog'lom bo'lgan inson ham jismonan ham ma'nan barkamol inson bo'lib yetishadi.

Ekstremal psixologiya - bu insonning muhit o'zgargan shart- sharoitlarda psixik faoliyatning kechishi qonuniyatlarini o'rganadi. Ekstremal sharoitlarda insonga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatadi. Masalan, monotoniya, makon o'zgarishi, xavf omilari, vaqt, shaxsiy ahamiyatga molik axborotning o'zgarishi, yolg'izlik, guruhiy izolatsiya va hayotiy xavf. Bunday ekstremal sharoitga inson moslashuvining biologik vazifasi, ekstremal sharoitda kuzatiladi (kosmos, arktika, yong'in sharoitlar uchun va hokazo).

Xulosa. Yuqorida aytib o'tganimizdek, o'qituvchilarda ekstremal kompetentlikni nazariy tahlil bizga zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash darajasini tavsiflovchi ekstremal kompetensiyasini kasbiy kompetensiyaning zaruriy qismi sifatida ajratib ko'rsatishimizga imkon berdi.

Bizningcha, ekstremal kompetentlik - favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik.

Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida ekstremal kompetentlikni rivojlantirishning muhim shartlaridan biri – ularda asosiy maxsus va amaliy kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. Yana shunday yondashuv ham mavjudki, integrativ usullarni rivojlantirish maxsus vazifa emas, balki androgogik ta'lim jarayonining qo'shimcha natijasidir. Bizningcha, vaziyatli yondashuv asosida chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida ekstremal kompetentlikni rivojlantirishga oid ishlar o'z mohiyatiga ko'ra, kasbiy va integrativ bilimlarning rivojlanish jarayoni bilan bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni.
3. Қўйсинов О.А. Компетентли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий–педагогик ижодкорлигини ривожлантириш технологиялари: Педагогика фанлари бўйича докторлик (DSc) дисс. – Тошкент, 2019. – 200 б.
4. М.С.Усмонова. Бўлажак биология ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини такомиллаштириш // Дисс. педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). Фарғона 2020. 30 б.
5. Муқимов Б.Р. Талабаларни мустақил иш жараёнида интерфаол таълим методлари асосида дидактик компетенциясини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т.,2020. –186 бет.
6. Махмудов А.Х. Бўлажак магистрларни компетентли тайёрлашнинг дидактик таъминотини такомиллаштириш. Автореф. пед. фан. док. – Т. 2017. – 30 б.
7. Мирнова М. Н. Содержание методической компетенции будущих учителей биологии и уровни ее развития. [Текст] / М. Н. Мирнова // Школа будущего. – 2013. – № 3.
8. Муслимов. Н.А., Абдуллаева Қ.М., Қўйсинов О.А., Гаипова Н.С. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. Монография. – Т. “Фан ва технология”. 2013

BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA KORXONALAR FAOLIYATINI REJALASHTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining faoliyatini rejalashtirishning nazariy va amaliy jihatlari keng qamrovda tahlil qilinadi. Rejalashtirishning strategik, taktik va operativ turlari hamda ularning korxonalar moliyaviy barqarorligi, raqobatbardoshligi va boshqaruv samaradorligiga ta'siri batafsil yoritilgan. Shu bilan birga, rejalashtirish jarayonida buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlilning roli va ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: bozor iqtisodiyoti, rejalashtirish, strategik reja, taktik reja, operativ reja, moliyaviy rejalashtirish, buxgalteriya hisobi, korxonalar barqarorligi

Аннотация. В данной статье широко анализируются теоретические и практические аспекты планирования деятельности предприятий в условиях рыночной экономики. Рассмотрены стратегическое, тактическое и оперативное планирование, а также их влияние на финансовую устойчивость, конкурентоспособность и эффективность управления предприятия. Особое внимание уделено роли и значению бухгалтерского учета и финансового анализа в процессе планирования.

Ключевые слова: рыночная экономика, планирование, стратегическое планирование, тактическое планирование, оперативное планирование, финансовое планирование, бухгалтерский учет, устойчивость предприятия.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the theoretical and practical aspects of enterprise planning in a market economy. Strategic, tactical, and operational planning are examined, along with their impact on financial stability, competitiveness, and management efficiency. The article also substantiates the role and importance of accounting and financial analysis in the planning process.

Key words: market economy, planning, strategic planning, tactical planning, operational planning, financial planning, accounting, enterprise stability.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining samarali faoliyat yuritishi har bir davlatning iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bozor iqtisodiyoti o'zining asosiy tamoyillari – mustaqil raqobat, talab va taklifning erkin shakllanishi, narx mexanizmi orqali resurslarni samarali taqsimlash – bilan ajralib turadi. Shu sababli, har bir korxonalar o'z faoliyatini aniq va rejalashtirilgan tarzda olib borishi, mavjud bozor sharoitiga mos strategik va operativ qarorlar qabul qilishi zarur.

Korxonalar faoliyatini rejalashtirish iqtisodiyotning turli bo'g'inlarida samaradorlikni oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Rejalashtirish jarayoni korxonalar uchun kelajakdagi imkoniyatlarni aniqlash, resurslarni optimal taqsimlash, risklarni oldindan baholash va qaror qabul qilish jarayonini soddalashtirish imkonini beradi. Bozor sharoitida, ayniqsa, raqobatbardosh muhitda, rejalashtirish korxonalar muvaffaqiyatining asosiy sharti sifatida qaraladi. Chunki har qanday noaniqlik yoki xato bozor talabiga mos bo'lmagan mahsulot ishlab chiqarish, ortiqcha xarajatlar va rentabellikning pasayishiga olib kelishi mumkin.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatini rejalashtirishning ahamiyati bir nechta asosiy jihatlardan iborat. Birinchidan, bu korxonalar uchun ichki resurslarini samarali boshqarish imkonini beradi. Moliyaviy, moddiy va inson resurslarini samarali taqsimlash, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirish korxonalar rentabelligini oshiradi. Ikkinchidan, rejalashtirish korxonalar rahbarlariga bozor sharoitidagi o'zgarishlarga tez va samarali javob berish imkonini yaratadi. Bozor narxlari, raqobatchilar strategiyalari, iste'molchilar talabi va iqtisodiy siyosatdagi o'zgarishlar doimiy kuzatuvni va moslashuvchan qarorlarni talab qiladi.

Uchinchidan, rejalashtirish korxonaga uchun uzoq muddatli strategik maqsadlarni aniqlash va ularni amalga oshirishga yo'l xaritasini yaratishga xizmat qiladi. Strategik rejalashtirish orqali korxonaga o'zining bozor pozitsiyasini mustahkamlash, yangi bozor segmentlariga chiqish, innovatsion mahsulotlar yaratish va raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, operativ rejalashtirish kundalik ishlab chiqarish jarayonlarini va xizmat ko'rsatishni samarali boshqarish imkonini beradi, bu esa mahsulot sifati va mijozlar qoniqligini ta'minlaydi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaga faoliyatini rejalashtirish jarayoni shuningdek, risklarni boshqarish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan chambarchas bog'liqdir. Har qanday korxonaga faoliyatida bozor o'zgaruvchanligi, narxlarning tebranishi, resurslar yetishmasligi yoki moliyaviy qiyinchiliklar kabi xavf omillari mavjud. Rejalashtirish orqali bu risklar aniqlanadi, ularni kamaytirish strategiyalari ishlab chiqiladi va korxonaga faoliyatining uzluksizligi ta'minlanadi.

Shu bilan birga, zamonaviy bozor sharoitida korxonaga faoliyatini rejalashtirishning ahamiyati texnologik rivojlanish, innovatsiyalar va raqamli iqtisodiyot kontekstida yanada ortadi. Ma'lumotlarni tahlil qilish, raqamli monitoring tizimlari va prognozlash vositalari korxonaga rahbarlariga tezkor va aniq qarorlar qabul qilish imkonini beradi, shuningdek, raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu tarzda, bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaga faoliyatini rejalashtirish – bu nafaqat korxonaga ichki boshqaruvi, balki uning bozor sharoitida muvaffaqiyat qozonishining asosiy vositasidir. Rejalashtirishning to'g'ri va samarali amalga oshirilishi korxonaga barqarorligini ta'minlaydi, iqtisodiy samaradorligini oshiradi va uzoq muddatli raqobatbardoshligini kafolatlaydi. Shu sababli, korxonaga faoliyatini rejalashtirishni ilmiy asosda va tizimli ravishda o'rganish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy nazariya va amaliyotning ajralmas qismi hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar mustaqil iqtisodiy subyekt sifatida faoliyat yuritadi. Markazlashgan rejalashtirish tizimidan farqli ravishda, har bir korxonaga bozor talabini hisobga olgan holda o'z faoliyatini mustaqil rejalashtiradi va qarorlar qabul qiladi. Shu sababli rejalashtirish jarayoni korxonaga muvaffaqiyati uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy bozor sharoitida resurslar cheklanganligi, raqobatning kuchayishi va iqtisodiy xavflarning ortishi korxonalarni samarali rejalashtirishga majbur qiladi. Rejalashtirish orqali uzoq va qisqa muddatli maqsadlar aniqlanadi, resurslardan optimal foydalanish yo'nalishlari belgilanadi hamda iqtisodiy natijalarga erishish mexanizmlari ishlab chiqiladi.

Rejalashtirishning iqtisodiy mohiyati va zarurati

Rejalashtirish iqtisodiy kategoriya sifatida korxonaga faoliyatining barcha jihatlarini qamrab oladi. Uning asosiy maqsadi – mavjud resurslardan maksimal darajada samarali foydalanish orqali yuqori iqtisodiy natijalarga erishishdir.

Rejalashtirish jarayonida ishlab chiqarish hajmi, mahsulot assortimenti, xarajatlar tarkibi va moliyaviy natijalar oldindan prognoz qilinadi. Bu esa korxonalariga kelajakdagi faoliyatni aniq tasavvur qilish va noaniqlik sharoitida oqilona qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida rejalashtirish turlari

Korxonaga faoliyatida rejalashtirish strategik, taktik va operativ rejalashtirishga bo'linadi:

Strategik rejalashtirish – uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini belgilaydi, bozorni o'rganish, raqobatchilarni tahlil qilish va investitsion siyosatni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Taktik rejalashtirish – o'rta muddatli bo'lib, strategik maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Bunda ishlab chiqarish rejasi, xarajatlar smetasi va foyda prognozlari tuziladi.

Operativ rejalashtirish – kundalik faoliyatni boshqarishga qaratilgan bo'lib, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini va resurslar samaradorligini ta'minlaydi.

Qo'shimcha jihat sifatida, rejalashtirishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, xodimlarning malakasini oshirish va yetkazib beruvchilar bilan munosabatlarni optimallashtirish kabi elementlar ham strategik ahamiyatga ega.

Moliyaviy rejalashtirish va uning ahamiyati

Moliyaviy rejalashtirish korxonaga rejalashtirish tizimining muhim qismi hisoblanadi. U daromad va xarajatlar muvozanatini, pul oqimlarini va foyda darajasini aniqlashga xizmat qiladi.

Moliyaviy rejalashtirish korxonaning to'lov qobiliyatini saqlash, moliyaviy risklarni kamaytirish va investitsion jozibadorligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, moliyaviy prognozlar korxonaga rahbariyatiga barqaror moliyaviy siyosatni amalga oshirish imkonini beradi.

Rejalashtirish va buxgalteriya hisobi o'rtasidagi bog'liqlik

Buxgalteriya hisobi rejalashtirish uchun zarur bo'lgan asosiy axborot manbai hisoblanadi. Hisob ma'lumotlari asosida rejalashtirilgan ko'rsatkichlar shakllantiriladi, amaldagi ko'rsatkichlar bilan solishtiriladi va boshqaruv qarorlariga tuzatishlar kiritiladi. Shu sababli, buxgalteriya hisobining aniq va to'g'ri yuritilishi rejalashtirish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Rejalashtirishning korxonaga barqarorligiga ta'siri

Puxta ishlab chiqilgan rejalashtirish tizimi korxonaga barqarorligining asosiy omillaridan biridir. Rejalashtirish orqali xarajatlar nazorat qilinadi, daromadlar oshiriladi va resurslardan foydalanish samaradorligi kuchayadi.

Bundan tashqari, rejalashtirish ijtimoiy jihatdan ham muhimdir: xodimlar bandligi ta'minlanadi, ish haqi barqarorligi saqlanadi va mehnat unumdorligi oshadi. Shu bilan birga, samarali rejalashtirish korxonaning bozor sharoitlariga tez moslashishiga imkon yaratadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatini rejalashtirish ularning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining muhim sharti hisoblanadi. Strategik, taktik va operativ rejalashtirishning uyg'unlashuvi korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlil bilan integratsiya korxonaning barqarorligini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov I.A. Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. – Toshkent.
2. Xolmatov N., Rasulov A. Korxonaga iqtisodiyoti. – Toshkent.
3. Abdurahmonov O. Bozor iqtisodiyoti asoslari. – Toshkent.
4. Ergashev A. Moliyaviy menejment. – Toshkent.

Durdona Musajonova
Farg'ona davlat universiteti magistranti.

ADABIY TANQID VA PUBLITSISTIKA UYG'UNLIGI: OZOD SHARAFIDDINOV TAJRIBASI

Annotatsiya. *Ushbu tezisdagi Ozod Sharafiddinov ijodida adabiy tanqid va publitsistika uyg'unligining nazariy hamda amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Muallifning tanqidiy maqolalari va esseistik chiqishlarida badiiylilik, dalillilik, ijtimoiy mas'uliyat va estetik mezonlar bir butun tizim sifatida namoyon bo'lishi asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *adabiy tanqid, publitsistika, esse, estetik mezon, badiiy tafakkur, tanqidchi uslubi, Sharafiddinov*

Аннотация. *В тезисе анализируется синтез литературной критики и публицистики в творческом опыте Озода Шарафиддинова. Показано, что в его критических статьях и эссе сочетаются образность и аргументированность, общественная ответственность и эстетические критерии, формируя целостную авторскую систему оценки литературы и художественного мышления.*

Ключевые слова: *литературная критика, публицистика, эссе, эстетический критерий, художественное мышление, стиль критика, Шарафиддинов*

Abstract. *This thesis examines the convergence of literary criticism and publicistic writing in Ozod Sharafiddinov's oeuvre. It argues that his critical articles and essays integrate imagery with rigorous argumentation, combining civic responsibility and aesthetic criteria into a coherent evaluative framework for literature and artistic thinking.*

Key words: *literary criticism, publicistic writing, essay, aesthetic criterion, artistic thinking, critic's style, Sharafiddinov*

O'zbek adabiy tafakkuri taraqqiyotida adabiy tanqid va publitsistika o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik masalasi alohida ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etadi. Chunki adabiy tanqid – badiiy asarning estetik mohiyatini, g'oyaviy yo'nalishini, badiiy mahoratini tahlil etuvchi ilmiy-nazariy faoliyat bo'lsa, publitsistika esa jamiyat hayotidagi dolzarb muammolarni tezkor, ta'sirchan va ommaviy shaklda yorituvchi ijodiy sohadir. Mazkur ikki yo'nalish bir-biridan metodologik va uslubiy jihatdan farqlansa-da, ularni birlashtirib turuvchi asosiy omil – ijtimoiy fikrni shakllantirish, ma'naviy ongni yuksaltirish va estetik didni tarbiyalash vazifasidir. Shu ma'noda, adabiy tanqid va publitsistika uyg'unligi o'zbek adabiy jarayonida muhim nazariy hamda amaliy tajriba sifatida namoyon bo'ladi.

XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida o'zbek adabiyotida adabiy tanqidning publitsistik ruh bilan boyishi jarayoni ayniqsa kuchaydi. Bu davrda tanqid faqat akademik, tor doiradagi ilmiy izlanish bo'lib qolmay, balki keng kitobxon ommasiga uchun tushunarli, ta'sirchan va dolzarb mazmunga ega bo'la boshladi. Natijada tanqidchi shaxsi jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy jarayonlarning faol ishtirokchisiga aylandi. Ana shunday jarayonda Ozod Sharafiddinov nomi alohida e'tirof etiladi. U o'zining tanqidiy maqolalari, publitsistik chiqishlari, adabiy-tarixiy tadqiqotlari orqali adabiy tanqid va publitsistika uyg'unligining yorqin namunasi yaratdi.

Ozod Sharafiddinov faoliyati o'zbek adabiy tanqidining yangi bosqichga ko'tarilishida muhim rol o'ynadi. U tanqidni faqat badiiy matn tahlili bilan cheklab qo'ymay, uni millat ma'naviyati, tarixiy xotira, istiqloq tafakkuri, milliy o'zlikni anglash jarayonlari bilan uzviy bog'lab talqin qildi. Tanqidchining ko'plab maqolalarida publitsistik ruh ustuvor bo'lib, unda dolzarb masalalar ochiq va dadil bayon etiladi. Shu bilan birga, uning asarlarida ilmiy asoslanganlik, adabiy-estetik mezonlarga qat'iy tayanish kuzatiladi. Bu esa adabiy tanqid va publitsistikaning tabiiy uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan ijodiy sintez sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiy tanqidning publitsistik xarakter kasb etishi, avvalo, zamon talabi bilan bog'liqdir. Ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, milliy uyg'unlash jarayonlari, mustaqillik g'oyalari shakllanishi

davrida tanqidchidan faqat estetik baholash emas, balki fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiy mas'uliyat, ma'naviy yetakchilik ham talab etiladi. Ozod Sharafiddinov ana shunday murakkab davrda o'z so'zini ayta olgan, adabiyot va jamiyat o'rtasida ko'priq vazifasini bajargan ijodkor sifatida ajralib turadi. Uning maqolalarida adabiy asar tahlili bilan bir qatorda, milliy qadriyatlar, tarixiy adolat, ma'naviy meros masalalari keng yoritiladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv sharoitida adabiy tanqidning ta'sir doirasi va uslubiy imkoniyatlari qayta ko'rib chiqilmoqda. Axborot oqimining kuchayishi, ommaviy kommunikatsiya vositalarining kengayishi tanqidchidan publitsistik chaqqonlikni, ijtimoiy jarayonlarga tezkor munosabat bildirishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, Ozod Sharafiddinov tajribasi zamonaviy adabiy tanqid uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Uning ijodida ilmiylik va ommaboplik, teran tahlil va hayotiylik, estetik mezon va fuqarolik pozitsiyasi o'zaro uyg'unlashgan.

Tadqiqotning maqsadi – adabiy tanqid va publitsistika o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni nazariy jihatdan asoslash hamda Ozod Sharafiddinov ijodi misolida bu uyg'unlikning amaliy ifodasini ochib berishdan iborat. Shu bilan birga, tanqidchining maqolalarida qo'llangan uslubiy vositalar, publitsistik pafos, ijtimoiy mas'uliyat va estetik mezonlar uyg'unligini aniqlash ham muhim vazifa hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda adabiy tanqid va publitsistika alohida sohalar sifatida emas, balki yagona ma'naviy-estetik tizimning o'zaro bog'liq komponentlari sifatida talqin qilinadi. Ozod Sharafiddinov ijodi esa ana shu tizimning muvaffaqiyatli modelini ifodalaydi. Uning asarlarida tanqid faqat baholash emas, balki yo'l ko'rsatish, ma'naviy yo'naltirish, milliy tafakkurni uyg'otish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiy tanqid va publitsistika o'z tabiatiga ko'ra bir-biriga yaqin bo'lsa-da, ularni farqlaydigan asosiy chiziq tanqidning badiiy-estetik mezonlarga tayanib baholashga, publitsistikaning esa dolzarb fikrni tezkor, ta'sirchan va ommabop shaklda yetkazishga intilishida ko'rinadi. Biroq XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshidagi o'zbek adabiy jarayonida aynan shu ikki yo'nalishning samarali qo'shilishi adabiy tafakkurni yangilash omillaridan biri bo'ldi. Ozod Sharafiddinov tajribasi mazkur uyg'unlikning namunasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi: u tanqidni “quruq hukm” darajasiga tushirmasdan, publitsistik ohang vositasida o'quvchini fikrga torta oladi, shu bilan birga publitsistik keskinlikni estetik tahlil mas'uliyatidan ajratmaydi. Bu holat adabiyotshunoslikda janrlararo chegaralarning shartlilikligi, adabiy matn va ijtimoiy fikrning o'zaro “ko'priklari” mavjudligini ko'rsatadi.

Nazariy nuqtai nazardan, tanqid va publitsistika o'rtasidagi aloqani M. Baxtinning nutq janrlari haqidagi qarashlari orqali ham izohlash mumkin. Baxtin “har bir soha o'z nutq janrlarini ishlab chiqadi” hamda janrlar muloqot ehtiyojlari bilan belgilanadi, deya ta'kidlaydi [3]. Bu fikrni Sharafiddinov tajribasiga tatbiq etar ekanmiz, uning matnlarida tanqidiy “akademik” uslub bilan publitsistik “muloqotchana” ohang yonma-yon kelishini janrlar tizimining tabiiy harakati sifatida ko'ramiz: tanqidchining vazifasi faqat baho berish emas, balki adabiy hodisani keng kitobxon ongiga olib kirish, estetik tafakkurni ommalashtirishdir. Demak, Sharafiddinov tanqidni ijtimoiy ong bilan bog'laydigan kommunikativ vazifani kuchaytiradi; natijada tanqid matni ham ilmiy, ham ommaviy intonatsiya imkoniyatlarini safarbar etadi.

Sharafiddinovning publitsistik ruhi uning tanqidiy maqolalarida mavzu tanlash va muammolarga yondashuvdan boshlab seziladi: u ko'pincha asarni “nima haqida”ligi bilan emas, “qanday badiiy tafakkur” mahsuli ekani bilan ochadi, lekin bu tahlilni o'quvchiga yaqin, ta'sirchan uslubda olib boradi. Adabiyotshunoslikda bunday holat “tanqidiy publitsistika” deb nomlanadi va u, V. Belinskiy an'anasida, adabiy hodisani jamiyat ma'naviyati bilan birgalikda talqin qilishga intiladi. Belinskiy adabiyotning hayot bilan aloqadorligini ta'kidlab, undagi g'oyaviy-estetik kuchni jamiyat taraqqiyotiga daxldor omil sifatida ko'radi [4]. Sharafiddinovda ham badiiy asar tahlili yakunida o'quvchini befarq qoldirmaydigan umumlashtirishlar uchraydi: bular siyosiy munozaraga og'masdan, ma'naviy-me'yoriy xulosa va estetik mezonlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan u Belinskiyga xos “fikrning issiqligi”ni saqlagan holda, baholashning adabiy-estetik asoslarini birinchi o'ringa qo'yadi.

O‘zbek adabiyotshunosligi kontekstida Sharafiddinovning tanqidiy qarashlari U. Normatovning tanqid va adabiy jarayon haqidagi mulohazalari bilan tutashadi. Normatov tanqidning vazifasi adabiy jarayonni ichidan ko‘ra bilish, badiiy tafakkur taraqqiyotidagi yo‘nalishlarni aniqlash ekanini alohida uqtiradi [2]. Bu yondashuv Sharafiddinov matnlarida ham aniq: u alohida asar yoki muallif bilan cheklanib qolmay, ko‘pincha “hodisa”ni ko‘rsatishga intiladi-ya’ni uslub, poetik tafakkur, estetik yangilanish kabi omillarni ajratib beradi. Bunda publitsistika elementi - tahlilni o‘quvchiga “hozir va shu yerda” muhim bo‘lgan masala sifatida taqdim etish - tanqidning ilmiyligini so‘ndirmaydi, aksincha, uning ta’sir doirasini kengaytiradi. Natijada tanqidchining pozitsiyasi “o‘qituvchi”dan ko‘ra “suhbatdosh”ga yaqinlashadi: o‘quvchi tahlilni tayyor hukm sifatida emas, fikrlash jarayoni sifatida qabul qiladi.

Jahon adabiyotshunosligida tanqidning publitsistik tabiati masalasini T. S. Eliot qarashlari orqali ham yoritish mumkin. Eliot tanqidni “ta’lim berish” yoki “hukm chiqarish” bilangina cheklamagan; u tanqidni adabiy did va an’ana bilan bog‘liq murakkab tafakkur faoliyati sifatida ko‘radi, tanqidchining vazifasi esa matnni keng kontekstda o‘qish va o‘quvchini ham shunga yo‘naltirishdan iborat [5]. Bu fikr Sharafiddinov tajribasida o‘z tasdig‘ini topadi: u ko‘pincha milliy adabiy tajriba bilan jahon adabiyoti mezonlari o‘rtasida ichki dialog yaratadi, badiiy hodisani “faqat mahalliy” doirada emas, kengroq estetik qadriyatlar tizimida tushuntirishga harakat qiladi. Aynan shu yerda publitsistika unga qo‘shimcha imkon beradi: murakkab adabiy masalani sodda, ravon ifoda qilish, badiiy misollar orqali o‘quvchi tasavvurini faollashtirish.

Sharafiddinovning bevosita ijodiy merosi esa tanqid va publitsistika uyg‘unligini empirik asosda ko‘rsatib beradi. Uning adabiy portretlari, esse va maqolalarida dalil (matndan iqtibos, poetik tahlil, obraz va uslubga e’tibor) bilan birga intonatsion ta’sirchanlik (savol-javob, muqoyasa, kinoya emas, balki ohangdor urg‘u, ritmik sintaksis) birlashadi. Bu birlashuv tanqidiy fikrni “quruq akademizm”dan saqlaydi, publitsistik matnni esa “shiorbozlik”dan uzoqlashtiradi. Sharafiddinov tanqidchi sifatida o‘quvchiga tayyor xulosani tiqishtirmaydi; u badiiy matnning ichki mexanizmlarini ochib, baho berish madaniyatini namoyish qiladi. Buni uning tanqidiy to‘plamlaridagi tahlil usuli - avval badiiy faktni ko‘rsatish, so‘ng estetik me’yor bilan tekshirish, keyin umumlashtirish - orqali kuzatish mumkin [1]. Eng muhimi, umumlashtirishlar adabiy jarayonni “tashqi” mezonlar bilan emas, badiiylilikning ichki talablari bilan o‘lchashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Sharafiddinov O. Tanqidiy o‘ylar: maqolalar va esselar to‘plami. - Toshkent: Ma’naviyat, 2005. - 320 b.
2. Normatov U. Adabiy tanqid va adabiy jarayon. - Toshkent: Fan, 2008. - 256 b.
3. Baxtin M. M. Nutq janrlari va boshqa kechki maqolalar. - Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 1986. - 512 s.
4. Belinskiy V. G. Adabiyot haqidagi maqolalar. - Sankt-Peterburg: Azbuka, 2012. - 480 s.
5. Eliot T. S. Selected Essays. - London: Faber and Faber, 1951. - 544 p.

Mahkamova Nozima To'ra qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
psixologiya mutaxassisligi magistratura bosqichi talabasi
[E-mail:mahkamovanozima619@gmail.com](mailto:mahkamovanozima619@gmail.com)

Jabborova Malohat Azimovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasida p.f.f.d., PhD

BOSHLANG'ICH SINIF YOSHIDAGI AUTIZM SPEKTRINING BUZILISHI BO'LGAN BOLALARNI MAKTABDA TA'LIM Olishi VA UNGA YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm spektri buzilishi bo'lgan boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning maktabda ta'lim olish jarayoni va undagi yondashuvlar haqida fikr yuritiladi. Maqola boshlang'ich sinf tizimida autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarni o'qitishda yuzaga keladigan psixopedagogik to'siqlar va ularni bartaraf etish usullariga bag'ishlangan. Maqolada o'quv dasturini modifikatsiya qilish, sensorli yuklamalarni kamaytirish va bolaning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha aniq strategiyalar keltirilgan. Xulosalar ASB bo'lgan bolalarni jamiyatga integratsiya qilishda boshlang'ich ta'limning poydevorlik vazifasini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Sensorli yuklamalar, ASB, strategiyalar, muloqot qobiliyati, psixopedagogik to'siqlar, modifikatsiya

Аннотация. В данной статье рассматриваются процесс школьного обучения и подходы к образованию детей младшего школьного возраста с расстройствами аутистического спектра. Статья посвящена психолого-педагогическим барьерам, возникающим при обучении детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) в системе начальных классов, и методам их преодоления. В работе представлены конкретные стратегии по модификации учебной программы, снижению сенсорных нагрузок и развитию коммуникативных навыков ребенка. Выводы раскрывают фундаментальную роль начального образования в интеграции детей с РАС в общество.

Ключевые слова: Сенсорные нагрузки, РАС, стратегии, коммуникативные навыки, психолого-педагогические барьеры, модификация.

Abstract. This article discusses the school education process and pedagogical approaches for primary school-aged children with autism spectrum disorders. It focuses on the psychopedagogical barriers encountered in teaching children with autism spectrum disorder (ASD) within the primary education system and explores methods to overcome them. The article presents specific strategies for curriculum modification, reducing sensory overload, and developing the child's communication skills. The conclusions highlight the foundational role of primary education in integrating children with ASD into society.

Key words: Sensory overload, ASD, strategies, communication skills, psycho-pedagogical barriers, modification.

Kirish. Zamonaviy inklyuziv ta'limning eng dolzarb va murakkab masalalaridan biri - autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarni umumta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashtirishdir. So'nggi o'nyilliklarda jahon miqyosida, jumladan, O'zbekistonda ham ushbu tashxis bilan tug'ilayotgan bolalar sonining ortish dinamikasi kuzatilmoqda. Bu holat pedagogika va psixologiya fanlari oldiga ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, xususan, boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun yangi metodologik bazani shakllantirish vazifasini qo'yimoqda. Boshlang'ich maktab davri ASB bo'lgan bolaning nafaqat akademik bilimlarni egallashi, balki ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishi uchun fundamental poydevor hisoblanadi.

ASB bo'lgan o'quvchilarning ta'lim olish jarayoni o'ziga xos kognitiv va sensorli xususiyatlar bilan xarakterlanadi. Ularning atrof-muhitni idrok etishi, axborotni qayta ishlashi va muloqotga kirishishi odatdagi rivojlanayotgan tengdoshlaridan keskin farq qiladi. Shu sababli, an'anaviy dars o'tish uslublari ko'pincha kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, noto'g'ri tashkil

etilgan o'quv muhiti bolada sensorli yuklamaning ortishiga, bu esa o'z navbatida xatti-harakatlardagi agressiya yoki o'ziga yopilib olish holatlariga olib kelishi mumkin. Bu esa pedagoglardan nafaqat yuqori kasbiy mahoratni, balki har bir bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan psixopedagogik strategiyalarni talab etadi.

Asosiy qism. ASB bo'lgan bolalar uchun umumta'lim dasturi ko'pincha juda murakkab yoki mavhum tuyulishi mumkin. Shu sababli, ta'limning samaradorligini oshirishda Individual Ta'lim Rejasi (ITR) markaziy o'rin tutadi. Modifikatsiya qilish - bu fanning mazmunini o'zgartirish emas, balki uni bolaning qabul qilish darajasiga moslashtirishdir. Tadqiqotlarga ko'ra ASB bo'lgan bolalarning 80% dan ortig'i axborotni vizual tarzda (ko'rish orqali) yaxshiroq o'zlashtiradi. Dars davomida mavhum tushunchalarni piktogrammalar, grafik tashkilotchilar va "Avval - Keyin" (First-Then) sxemalari orqali tushuntirish akademik ko'rsatkichlarni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Murakkab ko'p bosqichli topshiriqlar ASB bo'lgan bolada xavotir uyg'otadi. Masalan, "Insho yozing" degan umumiy ko'rsatma o'rniga, jarayonni "Mavzuni tanlang", "Reja tuzing", "Kalit so'zlarni yozing" kabi kichik, tushunarli bosqichlarga bo'lish lozim.[1]

Autizm spektri buzilishida sensorli disfunktsiya (giper- yoki giposezuvchanlik) asosiy to'siqlardan biridir. Oddiy sinf xonasidagi lyuminessent chiroqlarining shovqini, partadoshining qalami tiqirlashi yoki ochiq derazadan kelayotgan tovushlar bola uchun chidab bo'lmas og'riq yoki kuchli chalg'ituvchi omil bo'lishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sensorli yuklamani 30% ga kamaytirish ASB bo'lgan o'quvchining diqqat konsentratsiyasini ikki baravarga oshiradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishi tavsiya etiladi. Sinfning bir burchagida bolaning tinchlanishi va hissiy muvozanatni tiklashi uchun "tinchlik zonasi" yaratish (yumshoq gilamcha, xira chiroq). Shovqinni kamaytiruvchi quloqchinlardan foydalanish bolaga jamoat ichida ham o'z diqqatini jamlashga yordam beradi.

ASB bo'lgan bola uchun maktab - bu nafaqat bilim maskani, balki murakkab "ijtimoiy laboratoriya"dir. Ularning muloqotdagi qiyinchiliklari ko'pincha nutq yo'qligida emas, balki ijtimoiy signallarni (yuz ifodasi, ohang, kinoya) tushunmaslikda namoyon bo'ladi. Bunday bolalarga ta'lim jarayonining samarali bo'lishi uchun quyidagicha ishlar yo'lga qo'yilishi kerak:

1. Ijtimoiy hikoyalar (Social Stories): Ushbu metodika orqali bolaga maktabdagi kutilmagan vaziyatlar (masalan, tanaffusda navbatga turish yoki dars jadvali o'zgarishi) oldindan tushuntiriladi.

2. Tengdoshlar qo'llab-quvvatlashi: Sinfdagi boshqa o'quvchilarga ASB haqida to'g'ri ma'lumot berish va ularni "ko'ngilli do'st" sifatida tayyorlash ijtimoiy izolyatsiyani bartaraf etadi.

Autizm spektri buzilishi bo'lgan boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda maktab ta'limida o'qituvchilar duch keladigan asosiy muammo - bu "stereotipik xatti-harakatlar" (stimlar). Ko'pincha pedagoglar bu harakatlarni darsga xalaqit beruvchi omil deb hisoblab, ularni taqiqlashga urinadilar. Biroq, zamonaviy psixopedagogika buni bolaning o'z-o'zini tinchlantirish mexanizmi deb baholaydi. To'siqlarni bartaraf etish uchun "xatti-harakatlarning funksional tahlili" qo'llanilishi lozim: har bir noo'rin harakatning tub sababi aniqlanib, unga mos korreksion ish olib boriladi.

Ta'lim jarayonida bu borada amalga oshirilishi lozim bo'lgan asosiy ishlar quyidagilardan iborat:

1. Xatti-harakatning funksional tahlili (ABC tahlili)

Har qanday stereotipik harakatning sababini aniqlash birinchi navbatdagi vazifadir. Buning uchun ABC (Antecedent-Behavior-Consequence) modeli qo'llaniladi:

A (Turtki): Harakatdan oldin nima sodir bo'ldi? (Masalan, qattiq ovoz chiqdi yoki qiyin topshiriq berildi).

B (Harakat): Bola aynan nima qildi? (Qo'llarini siltadi, chayqaldi).

C (Oqibat): Harakatdan keyin nima o'zgardi? (Bola tinchlandi yoki darsdan chetlatildi).

Agar bola sensorli ehtiyoj tufayli stereotipiyani amalga oshirayotgan bo'lsa, unga ijtimoiy qabul qilingan muqobil yo'llarni taklif qilish kerak: Qo'llarni silkish o'rniga: Qo'l panjalarini bir-biriga ishqalash yoki "antistress" o'yinchoqlarini (pop-it, skvishi) siqish. Sakrash yoki chayqalish

o'rniga: Fitbol (katta koptok) ustida o'tirish yoki tanaffusda maxsus batutda sakrash. Og'izga narsalarni solish o'rniga: Sensorli chaynash moslamalaridan (chewelry) foydalanish.

3. Vizual jadval va bashorat qilinadigan muhit

Ko'pincha stereotipiyalar boladagi noaniqlik va xavotir natijasida kuchayadi. Dars jarayoni qat'iy tartibda va vizual tarzda ko'rinib turishi kerak. Dars jadvali: Bolaning ko'z o'ngida "Hozir matematikadan misol yechamiz, keyin 5 daqiqa dam olamiz" degan vizual ketma-ketlik bo'lishi shart. Taymerdan foydalanish: Topshiriq qancha davom etishini vizual taymer orqali ko'rsatish bolaning sabrsizlikdan kelib chiqadigan stereotipiyalarini kamaytiradi.

O'qituvchi dars davomida "sensorli tanaffuslar"ni kiritishi lozim:

Har 15-20 daqiqada og'ir jismoniy mashqlar (devorni itarish, o'tirib-turish).

Chuqur bosim mashqlari (bolaning yelkasini bosish yoki og'irlashtirilgan jilet kiyish).

Bola stereotipik harakat qilmayotgan va diqqatini jamlagan daqiqalarni darhol rag'batlantirish kerak. Bu "Tinch o'tirganing uchun rahmat" kabi og'zaki maqtov yoki sevimli mashg'uloti uchun ruxsat berish shaklida bo'lishi mumkin.[2]

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda ASB bo'lgan bolaga nisbatan to'g'ri tanlangan metodik yondashuv - bu shunchaki o'qitish usuli emas, balki bolaning jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun berilgan imkoniyatdir. Agar ushbu ilk qadamlarda bolaning individual xususiyatlari inobatga olinsa, maktab u uchun qo'rqinchli maskan emas, balki rivojlanish markaziga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Cooper, J. O., Heron, T. E., & Heward, W. L. (2020). *Applied Behavior Analysis* (3rd ed.). Pearson. (pp. 450–512).
2. Grandin, T. (2015). *The Way I See It: A Personal Look at Autism & Asperger's*. Future Horizons. (pp. 85–110).
3. Mesibov, G. B., Shea, V., & Schopler, E. (2005). *The TEACCH Approach to Autism Spectrum Disorders*. Springer Science & Business Media. (pp. 33–78).
4. Gray, C. (2010). *The New Social Story Book*. Future Horizons. (pp. 15–45).
5. Mamatov, M. N., & boshqalar. (2014). *Inklyuziv ta'lim: Metodik qo'llanma*. O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. (112–128-betlar).

MUNDARIJA:	
3	Sharopova Feruza Qudratovna XX asrda O‘zbekistondagi an’anaviy zargarlik buyumlarining bugungi kundagi ahamiyati
6	Sharipova Mehri Djumayevna Qadimgi nodir tangalarning tarixiy kelib chiqishi
10	Nasirova Gulnoza Hikmatullayevna Zardo‘zlikda usullar va mujassamotlar turlari
14	Davlatova Malika Ergashevna Turkmen gilamlarining kelib chiqish tarixi
18	Hakimova Muqaddas Jahongir qizi Amir davridagi chinni buyumlarning bugungi kun uchun ahamiyati
22	Baxranova Navbahor Kurzin Mixail ijodining ahamiyati
26	Boltayeva Mamura Shukrillayevna Rahbarlarda psixologik metodlar samaradorligi
29	Sharopova Madina Obid qizi Immunitet pasayishida stressning roli: O'zbekiston sharoitida tahlil
34	Sharipova Shukronaxon Baxtiyorjon qizi Maktab yoshidagi o‘quvchilarda motivatsiya va diqqatni rivojlantirish: psixologik yondashuvlar
37	Qo‘chqorov Sobirjon Ahadjonovich Chaqiriqqacha harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarida ekstremal kompetentlikni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida
44	Tojiboyev Ziyodilla A'zamjon o'g'li Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatini rejalashtirishning ahamiyati
47	Durdona Musajonova Adabiy tanqid va publitsistika uyg‘unligi: ozod sharafiddinov tajribasi
50	Mahkamova Nozima To‘ra qizi Jabborova Malohat Azimovna Boshlang‘ich sinf yoshidagi autizm spektrining buzilishi bo‘lgan bolalarni maktabda ta’lim olishi va unga yondashuvlar

Jurnal Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2025-yil 16-aprel kuni № 720096-sonli guvoohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Fan istiqbollari MCHJ

Tahririyat manzili: Buxoro shahri Alpomish ko‘chasi, 9-uy

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko‘chasi, 9-uy

Elektron manzili: olimlar_nigohi.uz
https://t.me/olimlar_nigohi_ilmiy_jurnali
Telegram raqami: +998 (93) 689 80 90

Olimlar nigohi // ilmiy ommabop jurnali.

Buxoro-2026. № 2-son.